

NAŠ PAVLIN JURAJ UTIŠINOVIĆ, CRKVENI POGLAVAR I DRŽAVNIK

Ante Sekulić

U radu se raspravlja o Jurju Utišinoviću Martinuševiću, poznatom u povijesti i pod imenom Brat Juraj (Frater Georgius), koji je u složenim društvenim, državnim i crkvenim prilikama XVI. stoljeća svojim iznimnim državičkim sposobnostima prinosio svoj obol borbi za mir i slobodu naroda, poglavito u Sedmogradskoj.

Rad ima sljedeća poglavlja: 1. Pristupne misli, 2. Životni put Jurja Utišinovića Martinuševića, 3. Pripomene o pavlinima i njihovu prinosu našoj uljudbi, 4. Društvene i crkvene prilike u prvoj polovici XVI. stoljeća u Podunavlju, 5. Pavlin i biskup Brat Juraj u žarištu zbivanja, 6. Ratnik i pomiritelj, 7. Nakon umorstva, 8. Zanimljive pojedinosti iz života i rada Brata Jurja, 9. Veličina i tragika Jurja Utišinovića, 10. Zaključak, 11. Pregled pismohranske građe i literature.

1. Pristupne misli

Povijesni podaci o Jurju Utišinoviću Martinuševiću, pavlinu, državniku i crkvenom dostojanstveniku, potvrđuju istinu da suvremenici najčešće ne razumiju velike ljude, ali im zahvalno potomstvo diže spomenike i veliča djela. To potvrđuje arhivska građa i obilata literatura o jedinstvenom čovjeku koji je u složenoj povijesnoj igri oko hrvatsko-ugarskog prijestolja nakon bitke kod

Mohača (1526.)¹ i silovitih turskih vojnih naleta uspio sačuvati Sedmogradsku kojom je upravljao, ostati dosljedan u uvjerenjima, sačuvati plemenitost u okrutnom vremenu.

Rođen na našem hrvatskome, dalmatinskom kršu, u Kamičku, *Brat Juraj*² - kako je sebe jednostavno, redovnički nazivao - nikada nije zatajio svoje podrijetlo, niti svoga naroda. Bio je za života i do mučeničke smrti: "Frater Georgius, infans Croatiae"³ - dijete Hrvatske, lijepe zemlje iz koje je krenuo krajem XV. stoljeća u svijet preko zavičajnog krša, pitomih panonskih prostora sve do Sedmogradske; prvom pak polovinom XVI. stoljeća potvrđuje da je "natus de stirpe Croata".⁴

Svoju mladost i puninu čovjštva nosio je Utišinović kroz velikaške dvorove Hunyadijevih, s mnogim je ratnicima bio u bojnim okršajima, a zatim je u redovničkoj pavlinskoj sobici samostana sv. Lovre kraj Budima,⁵ te u jasnogorskom (Częstohowa) i šajoladskom (Sajólad)⁶ stjecao svoju izobrazbu, učvrstio duhovno postolje, zacrtavao putokaze svoje državničke djelatnosti.

Uključen pak u društvene i crkvene prilike svoga doba, Juraj Utišinović je postao moćni i uspješni vlasnik zamkova i gradova, spretni upravitelj Sedmogradske,⁷ čuvar katoličke pravovjernosti u doba širenja protestantizma, nepomirljivi i lukavi branič protiv turskih nasrtaja, zaštitnik nejakih ljudi, poglavito kmetova (jobbágyok). Ratnik na bojnopolju, redovnik u samostanskoj zajednici, Brat Juraj bio je pomiratelj između Ivana Zapolje i Ferdinanda Habsburga.⁸ Vinuo se do stožerničkog (kardinalskog) dostojanstva, bio je moćni erdeljski gospodar, ali je uvijek ostao *Brat Juraj*.

Podaci i zanimljive pojedinosti iz života i rada Brata Jurja svršavaju međutim tragičnim umorstvom i njegovim vlastitim pitanjem u samrtničkom hropcu: "Što sam zla učinio". Ugarski su povjesničari raspravljali o njegovim državničkim sposobnostima i zaslugama i uključivali su ga među velikane povijesti. Zato je uputna rasprava o Jurju Utišinoviću, koji je iz hrvatskog vrletna zavičaja ponio širinu i dobrotu našega čovjeka sve do Alvinca (Vinice u Sedmogradskoj), gdje je umoren, trajno zauzet za slobodu i dobrobit naroda.

1 Vj. Klaić, *Povijest Hrvata*, V. Zagreb, 1973., 71-312. - Kiss, K., Katona, S., Fehér, G., Szakály, F. *Mohács emlékezete*, Budapest, 1979.

2 M. Horváth, *Utyeszenich Fráter György élete*. Pest. 1872., 3: "pedig még akkor is, midőn bibonoki kalap díszlett fején, közönségesen Fráter Györgynek nevezték" - pače i onda kad mu je glavu resio kardinalski šešir općenito su ga zvali Bratom Jurjem.

3 Na ulaznim vratima svoga dvorca u Szamosújváru uklesao je Utišinović svoj grb i latinski natpis koji počinje: Frater Georgius infans Croatiae... "Brat Juraj dijete Hrvatske. - Usp. *Miljevci*, V. (1981.), 2(9), 15.

4 Ondje - Na pokrajnim vratima spomenutog dvorca uklesano je šest latinskih stihova, u drugom je pak doslovce: "... natus de stirpe Croatia", Dakle, u natpisima na dva ulaza istoga dvorca ističe Brat Juraj svoje podrijetlo.

5 M. Horváth, nav. dj., 7: "Buda mellett sz. Lőrincz, zárdájában a pálos remeték szerzetébe lépett" - stupio je u pavlinski pustinjački red u samostanu sv. Lovre kraj Budima - Samostana više nema, iskopavanja još nisu potpuno završena.

6 Sajólad (Lada na Šaju) naselje nedaleko od Miskolca. U njemu je pavlinska crkva - sada župa - a dio nekadašnjega pavlinskog samostana služi kao župni dvor. Usp. Szabó, L., *Utišinović u Madžarskoj*, *Miljevci*, IV. (1980), 2(7) 10-13.

7 S. Szilágyi, Erdélyi országyülési emlékek. Budapest, 1876.-1898. - Somogyi, A., *Historia rerum Hungaricarum et Transylvanicarum 1490-1606. Scriptores rerum Transylvanicarum*, II. Nagyszeben, 1797-184.

8 M. Horváth, nav. dj., 71-73. - Jordáky, L., *Werbőczy és Martinuzzi*. Kolozsvár, 1945., 21-22.

2. Životni put Jurja Utišinovića Martinuševića

Na svoj životni put prepleten povijesnim sudbonosnim lomovima krenuo je Juraj Utišinović iz Kamička,⁹ u jednoj od dviju drevnih hrvatskih utvrda i dvoraca na području Miljevačke župe.¹⁰ Uz spomenutu utvrdnu ondje je i grad Ključica, vlasništvo velikaške obitelji Nelipića (XVI. st.)¹¹ dok je Kamičak bio prema nekim mišljenjima rodno mjesto posljednjega hrvatskog kralja Petra Svačića, hrvatskog bana Marka Mišljenovića (1506.-1508.) i Jurja Utišinovića.¹² "Ključice su još kako-tako sačuvane, a od Kamička nije ostao gotovo ni kamen na kamenu."¹³

Kamičak pripada skupini više desetina povijesnih i prirodnih znamenitosti uz Krku, a nalazi se pri kraju sela Brištani, uz samu spomenutu rijeku, između otočića i Roškog slapa.¹⁴

O Kamičku je prvi povijesni spomen iz god. 1345. Tada je hrvatsko-ugarski kralj Ludovik (1342.-1382.) potvrdio baštinu potomku iz plemena Svačića Ivanu, sinu vojvode Nelipića.¹⁵ Svačići su se naime u XIII. stoljeću iselili iz Trogira i našli su novo boravište između rijeke Krke i pritoke joj Poljčice (Čikole), a to su područje dobili od Bele IV., hrvatsko-ugarskog kralja, kao nagradu za pomoć koju su mu pružili za tatarske provale. No, poput brojnih naših tvrdih gradova mijenjao je Kamičak svoje gospodare ovisno o njihovoj vojničkoj i gospodarskoj moći i utjecaju.

Prema povijesnim istraživanjima, gospodari Kamička u XV. stoljeću su bili Utišinovići, jamačno "potomci starohrvatskih plemena Lapčana".¹⁶ Međutim, tvrdi grad je poznat u povijesti kao rodno mjesto Jurja Utišinovića, a Stjepan Gunjača pripominje da je početkom XVI. stoljeća (1506. i 1507.) gospodar Kamička bio Marko Hrvat Mišljenović, ban hrvatski.¹⁷

U opisima staroga Kamička (Stj. Zlatović, O. Utješinović-Ostrožinski, P. Bačić, A. Vrančić, A. Milin) svi su pisci složni u tvrdnji, da je okružen većim i manjim brdima "tako da se s nijedne strane ne može vidjeti, nego kad se nadalj dođe ili

9 Literatura o Kamičku (Kamičak): Og. Utješinović, *Životopis kardinala brata Gjorgia Utješinovića, prozvanoga Martinusius*, Rad JAZU, br. 53, Zagreb 1880. - P. Bačić, *Kamičak (...)* *Jadran*, Split, 1923., 6, 2; 7, 2; 8, 2; 9, 2. - K. Stošić, *Rijeka Krka*, Šibenik, 1927. - N. Puljić, *Krkom uzvodno*, Šibenik, 1966., 177. - N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do god. 1526*. Zagreb, 1972. 203. - A. Milin, *Kamičak, Miljevci*, III. (1979.), 2, 5-8. (A. Milin je pseudonim Anđelka Mijatovića). - S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, IV. Zagreb, 1978., 26-7, 193.

10 A. Milin, *Kamičak*, 5.

11 Usp. (***) *Kratki pogled u povijest Miljevaca*. Miljevci, I. (1977.), 1, 10. - usp. Ivan Dani, *Samodol, Nelipići na Miljevcima*. Miljevci, II. (1978.), 2, 10-11. J. A. Soldo, *Miljevački kraj djedovina Nelipića*, Miljevci, 19-27.

12 *Ondje*. - A. Milin, *nav. dj.*, 5.

13 *Ondje*.

14 A. Milin, *ondje*.

15 N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb, 1976., 601. - U povelji kralja Ludovika knezu Ivanu potvrđuje se "da za vječno drži i ima kao svoje nasljedno pravo (...) nasljedni castrum Kamičac, koji je nedavno sagrađen na njegovu nasljednom posjedu ..."

16 A. Milin, *nav. dj.*, 6.

17 S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, IV. Zagreb, 1978., 26-7.

podanj doveze“ (Stj. Zlatović). Kamičak se sastojao od utvrde-dvorca, a naselje pod njim i groblje bili su vezani za život gospodara dvorca.

Zanimljivo je upozoriti na podatak: “Iz toga siela jednoga od najglasovitijih pokoljenja Hrvatske proizlazili su junaci i državnici u sve krajeve države hrvatske-ugarske, ter su radili i krvcu svoju prolijevali po Hrvatskoj (Lici i Krbavi), po Dalmaciji, Ugarskoj, Erdelju i Biogradu - sve na korist sveukupne domovine, osobito pako stare Hrvatske.”¹⁸

O nazivu utvrde-dvorca nema teškoća: nazvan je prema mjestu na kome je sagrađen (*lapillum* - kamičak, kamečak), a P. Bačić spominje u opisu ostatka utvrde: “Tamo izvire živa voda iz vremena kad je grad Kamičak opstojao pod imenom Zamišten.”¹⁹ No, iz toga opisa treba zabilježiti podatke: “Pred tobom na zapadu široka rijeka Krka teče kroz granitne litice, koje se okomito dižu u visine. Tamo, (je) Rogovo, stari grad plemića Martinušića koga narod zove “Babingrad”.²⁰

Među glasovitim ljudima iz Kamička na Krki svakako je najpoznatiji *Juraj Utišinović*, dvorjanin i bojovnik, pavlin i samostanski prior, biskup velikovara-dinski, rizničar kralja Ivana Zapolje, vrstan državnik, vojvoda i vojskovođa, vrhovni sudac i stožerni crkveni dostojanstvenik.

Obiteljsko ime Jurjevo različito je zabilježeno: *Utissinovich*, *Utissenovich*, *Utisenovich*, *Utissinovich*, *Utyszenich*, *Utyesenich*, *Utisenovski*,²¹ *Martinuzzi*, *Martinisius*...²² Tumačenja tolike raznolikosti u ispisivanju Jurjeva imena mogu biti različita. Prezime Utišinović dobili su jamačno po Utišenu (Utissen) ili Utješenu, sinu Matije, koji se spominje god. 1412. kao vlasnik imanja u bužanskoj županiji pod Velebitom; u kninskoj pak županiji spominju se u XV. stoljeću. U našim povijestima pišu ga: *Utišinić*, *Utišenić* i sl.²³ Čini se, da bi prema Jurjevu zavičaju najpouzdanije bilo pisati *Utišinović*, budući da se radi o ikavskom kraju oko Kamička, Miljevaca i Drniša. To, međutim, može unositi teškoće i zabunu, jer u tom izvornom - po našem mišljenju - obliku ne nalazi se u arhivskoj građi.

18 Utišinović-Ostrožinski, O. *Životopis kardinala brata Gjorgja Utišinovića, prozvanog Martinisius*, Rad JAZU br. 53; Zagreb, 1880., 10.

19 Usp. članak spomenutog pisca u listu *Jadran*; Split, 1923., 6, 2; 7, 2; 8, 2.

20 *Ondje* (o piscu Petru Bačiću usp. članak pod istim naslovom u listu *Miljevci*, I. (1977.), 1, 13. autor je Ante Čipčić).

21 Usp. Haus-, Hof-, Staatsarchiv, Wien; *Allg. Akten*, Fasz. 75 - (Kratika StA + broj fascikla + str.). Najčešće se Juraj Utišinović spominje kao *Frater Georgius*, zatim *Martinuzzi*. T. Heres, *Utišinović ili Utišinić?* *Miljevci*, VI. (1982.) i (10). 19-20. Na str. 19. doslovce: “Suvremeni Jurjevo prezime pišu: MARTINSIUS (Thuanus, Baronius, Jovius Nucerinus), UTISENITIUS (Istvánffy), Utisenius (Antun Vrančić), Utisenich (Arhiv Hrvatske u Zagrebu), Croatia delli UTISENOVICH (talijanski rukopis u bečkoj carskoj dvorskoj knjižnici iz god. 1552.-1553.), UTESENOVICH (obiteljski spomenici porodice Drašković). Kasniji povjesničari pišu ga: UTISENIC (Szalay, 1860), UTYESZENICH (M. Horváth, 1868.), UTYESENICH (I. Magy, 1865.), UTHYSENICSH (Fessler, 1823.), UTISSINOVICH (Krčelić, 1770.), Georgius MARTINUSIUS alias UTISINOVICH Croata (F. Orosz, 1747.), UTISSINOVICH alias MARTINUSIUS (Benger, 1742.), UTISENOVICH IUS (Farlati), UTISENOVSKI (Bechet, 1771.), UTISENOVICH (Siebmacher, 1730.), MARTINUZZI (J. v. Hammer-Purgstall, 1828.).

U svojim pismima Juraj se obično potpisivao kao *Frater Georgius Eremita* (Brat Juraj Pustinjak) ili kao (eremitarum) *Frater Georgius Episcopus Varadiensis*. Pisma koja su drugi pisali Jurju naslovljena su bila samo na “Brata Jurja” (Frater Georgio) uz naznaku crkvenog dostojanstva. Juraj se, koliko je meni poznato, ni na jednom mjestu nije vlastoručno potpisao svojim prezimenom što je u njegovo doba bio opći običaj.

22 Usp. Vat. arhiv, Acta vicecancellari, 7. Eubel, C, *Hierarchia catholica medii aevi*. Monasterii, 1910., 35.

23 Usp. Vj. Klaić, *Povijest Hrvata*, V. Zagreb, 1973., 71-312.

Uz obiteljsko ime Utišinović prema ocu Grguru dodavao je Juraj i majčino: *Martinušević*. Ana, njegova majka, bila je iz staroga plemićkog roda Martinušević. Latinski i talijanski pisci skraćivali su i preinačivali ovo prezime u *Martinusius*, *Martinuzzi*.²⁴ Teško je pouzdano odgovoriti zašto je Juraj pridavao majčinsko obiteljsko ime očevu.²⁵ Jamačno mu nije trebalo isticati svoje podrijetlo, poglavito nakon društvenog uspona. Spomen pak na majčina brata Jakova Martinuševića, biskupa Skradinskog, nije uvjerljiv kao dokaz i razlog. U novije doba napisana je misao da je to prezime bilježio iz štovanja prema svojoj majci.²⁶ Istina je, doduše, da je Juraj rano otišao iz roditeljske kuće (nije imao ni deset godina)²⁷ pa je možda spomen na majku ostao trajna čežnja budućeg redovnika, uglednika i državnika. No, teško je u ovom radu odlučno potvrditi koje od tih mišljenja, unatoč svjedočanstvu A. Vrančića da "oboje roditeljah bijahu jednako stara plemena, al ono s materine bijaše sjajnije".²⁸

Juraj Utišinović rođen je 1482.²⁹ godine. Nepoznat je dan rođenja, a L. *Lékai* u svom članku o Utišinoviću spominje 24. travnja. Jamačno je tako zaključio prema krsnom imenu koje se u starije doba često davalo prema svecu koji se slavio na dan djetetova rođenja. Međutim, u hrvatskim krajevima novorođena djeca su dobivala također imena očeva, djedova ili pradjedova, pa se zaključak o danu Utišinovićeve rođenja (24. travnja) čini veoma nepouzdanim. Nije se također nigdje u životopisima i raspravama o Jurju Utišinoviću mogla naći potvrda spomenutog mišljenja.

Jurjev otac Grgur bio je prema mišljenju nekih pisaca osiromašeni plemić, bogat djecom,³⁰ a prema Jurjevu pismu A. Vrančiću poginuo je u borbi s Turcima. Jamačno kao ratnik Ivana *Korvina*, hrvatskog bana.³¹ Majka mu je bila *Ana* - kako je spomenuto - iz roda Martinuševića. Jurjeva sestra Ana udala se za Bartolomeja *Draškovića* (iz Biline u Bukovici).³² Iz toga braka je Juraj *Drašković*, biskup i kardinal oko čijeg se odgoja mnogo brinuo Juraj Utišinović.³³

24 Usp. Bilj. 25, 26.

25 M. Horváth, *Utyeszenich Fráter György élete*. Pest, 1872. 57: "a Martinuzzi nevet melyet neki az újabb kor szeret adni, egykorú okmányban soha sem olvastam" - prezime Martinuzzi koje mu se u novije doba rado daje, nisam u davnim ispravama nikad pročitao. (Ovakvo mišljenje ne može se prihvatiti, jer doista u starim spisima više puta je zabilježeno Martinusius, Martinuzzi).

26 T. J. H. Mar, *Stablo s dubokim korijenima. Miljevci V.* (1981.) 2(9), 11-12.

27 Juraj Utišinović imao je prema A. Vrančiću osam godina kad je napustio zavičaj. Usp. Milin A., *Juraj Utješinović (...); Miljevci*, III. (1979.), 1,6.- prema A. Vrančiću, Horváth, M., *nav. dj.*, 6.

28 A. Huber, Die Enverbung Siebenbürgens durch König Ferdinand I. im Jahre 1551. und Bruder Georgs Ende. Wien, 1889., piše "Sein Familienname ist Utessenich, wie wir aus einem Briefe an seinen Landsmann Verancius erfahren, der öfters, zuletzt in Mon. Hung. SS. 9, 183 und bei Utiesenović aa. o. Urkundenbuch, S. 1 abgedruckt worden ist. Patrem habui Gregorium Wthysytenith, matrem vero Annam ex veteri et nobili prosapia Marthinesevitiorum natam (...) Veracius nent ihn in seinen Briefen immer mit lateinischem Ausgange Utissenisius". - Usp. Pray, G., *Epistolae procerum*, 2, 301.

29 M. Horváth, *nav. dj.*, ondje, dopušta dvije godine rođenja: 1484. i 1482. - Međutim, Juraj Utišinović se rodio god. 1482. što slijedi iz niza drugih djela, kao i iz slijeda drugih pouzdanih podataka iz njegova života.

30 Pismo L. *Lékaija*, prvostolnika mađarskoga i ostrogonskog nadbiskupa nalazi se u župskom Arhivu na Miljevcima.

31 A. Milin, *Juraj Utješinović*, 5. - Horváth, A., *nav. dj.*, ondje.

32 M. Horváth, *nav. dj.*, 6.

33 L. Szabó, *Utješinović u Mađarskoj. Miljevci*, IV. (1980.), 2, 12.

Tri Jurjeva brata bila su prema njegovim riječima: *Nikola*, vrlo vješt vojnik; *Matija*, književno dobro poučen; i *Jakov*, koji se u obrani Beograda istaknuo kao jedan od zapovjednika tvrđave i ondje poginuo. 1521. godine. Nikola i Matija su umrli naravnom smrću.³⁴

Jurjevi životopisci spominju da je veoma rano pošao na dvor Ivana Korvina, hrvatskog bana.³⁵ Razloge je teško pouzdano utvrditi, ali zasigurno je I. Korvin želio pomoći svome ratniku plemiću, Jurjevu ocu, u odgoju djece. Na Korvinovu dvoru ostao je 13 godina i obavljao je poslove navlastite svojoj dobi. Kad je pak 1502. godine prešao na dvor Korvinove majke *Hedvige*, zabilježeno je da se isticao "pokornim, čednim i čudorednim čistim značajem; a odličan je bio već svojom osobom, svojim radom i ponašanjem svojim."³⁶ U svojoj 22. godini života god. 1504. stupio je u službu erdeljskog vojvode i kneza Ivana *Zapolje*.³⁷ Pod vodstvom svoga kneza Juraj Utišinović "uvježba se u znanosti vojnoj, te ubere za vojnom polju prve lovorike ... jer bijaše srca junačkoga i svagda na boj spremna (...), zamalo vremena napredovao (je) na zapovjedništvo sve većih vojnih odjelah te bijaše već zapovjednikom čitava konjičtva."³⁸

Nema podataka u arhivskoj sačuvanoj građi zašto je Juraj Utišinović napustio vojništvo i povukao se u pavlinski samostan sv. Lovre u Budimu.³⁹ Zabilježeno je međutim u pavlinskim ljetopisima da je u samostanu Blažene Djevice Marije u Ladi na rijeci Šaju⁴⁰ proveo godinu svoga redovničkog novaštva i u dvadesetičetvrtoj godini života (1506.) položio zavjete.⁴¹ U taj samostan povlačio se Brat Juraj i kasnije.⁴² U ondašnjoj matičnoj kući pavlinskoj, u spomenutom samostanu sv. Lovre kraj Budima,⁴³ svršavao je Brat Juraj dio svojih nauka, a zatim je poglavarstvo reda postavilo ga za priora u Częstochowi.⁴⁴ Ondje je stekao ugled, poglavito među plemićima.⁴⁵ Zatim je opet priorom u Ladi na Šaju.⁴⁶ U tom samostanu susreli su se ponovno Ivan Zapolja i Brat Juraj, nakon što je Zapolja u borbi s Ferdinandom Habsburgom izgubio prve bitke te za-

34 Ista djela, *ondje*.

35 M. Horváth, *ondje*. - Milin, A., *ondje* (oba pisca preuzimaju podatke prema podacima A. Vrančića).

36 O. Utješinović, *Životopis kardinala brata Gyorga Utišinovića* (...). Rad JAZU, 53. - Milin, A., *ondje* (citati iz spomenutog djela).

37 Ivan Zapolja, erdeljski vojvoda i knez, podrijetlom iz Slavonije, nazvan tako po svome posjedu Zapolje. Nakon bitke kod Mohača (1526.) jedan od dvojice izabраниh kraljeva uz koga je bilo sitnije plemstvo.

38 Usp. Bilj. 28

39 M. Horváth, *nav. dj.*, 7: "Buda mellett sz. Lőrincz zárdájában a pálos remeték szerzetébe lépett" - usp. Pray, G., *Annal*, V., 271. - Orosz, F., *Synopsis annalium eremicenobitorum ff. eremitarum ordinis s. Pauli* (...), 1747., Catalogus 388-392. - Barabás, S., *Fráter György életrajza*. Pozsony - Budapest, 1885., 2.

40 L. Szabó, *Utješinović u Mađarskoj, Miljevci*, IV. (1980.), 2(7), 10-12. - Već je spomenuto da se naselje nalazi nedaleko Miskolca te da je spomenuti samostan star šest stoljeća.

41 Usp. L. Szabó, *nav. dj.*, *ondje*. - Kisbán, L., *A magyar Pálosrend története*. Budapest, I. (1938.), II. (1940.).

42 L. Szabó, *ondje*.

43 M. Horváth, *nav. dj.*, 8. Pisac ne spominje godinu.

44 Isto djelo, *ondje*.

45 Za boravka u Budimpešti, ožujka 1982. dobrotom Szabó Lászla vidio sam tlocrt samostana sv. Lovre kraj Budima, izrađen prema iskopavanjima arheologa Zolány Lászla. Bio je to golemi samostan kojega su Turci zapalili i razorili. U njemu je boravilo između 300-500 redovnika.

46 L. Szabó, *Spomen na brata Jurja u Čenstohovi. Miljevci*, IV. (1980.), 1, 14-17.

tražio utočište u spomenutom samostanu.⁴⁷ Uz pomoć Brata Jurja krenulo je Zapolji na bolje i četrnaest godina vodio je spretni i vješti redovnik poslovima Zapoljina dijela hrvatsko-ugarskog kraljevstva.⁴⁸

Ivan Zapolja je u Bratu Jurju našao svoga suradnika i pomagača, a on je pak uveden među velikaše (Johannes rex Fratrem Georgium imprimis ad ordinem magnificorum (...) evexit)⁴⁹, stekao je slavno ime, veliki ugled.⁵⁰ Nakon što je ubijen bio velikovaradinski (Nagyvárad) biskup Mirko Čibak (Czibák Imre) god. 1534. imenovao je Ivan Zapolja za njegova nasljednika Brata Jurja, a također i svojim pokladnikom.⁵¹ U jednom pismu Ivana Wese, nadbiskupa lundenskog caru Karlu (Veliki Varadin, 20. kolovoza 1536.), zabilježeno je da je Ivanov pokladnik u dobroj snazi "te da ima s čim, ako bude potrebno braniti državu, dok Ferdinand vazda trpi oskudicu."⁵²

U sukobu Ivana Zapolje i Ferdinanda oko prijestolja zaslugom Brata Jurja sklopljena je nagodba i mir (30 točaka ugovora), 24. veljače 1538.⁵³ Kad je pak Ivan Zapolja umro 21. srpnja 1540. ostavio je iza sebe netom rođena sina (rodio se dva tjedna prije očeve smrti) i udovicu Izabelu Poljsku. Oporučno je odredio za svoga građanskog nasljednika i štitnika maloljetnu sinu Brata Jurja.⁵⁴ Tako se sva građanska vojna i crkvena vlast našla u rukama Brata Jurja. Nakon dvadesetak godina samostanskog redovničkog života postao je Brat Juraj u bijeloj pavlinskoj odjeći ne samo *locum tenens thesaurarius, episcopus et iudex generalis*, nego namjesnik i samostalni upravitelj Sedmogradske, koga su u složenim i sumornim vremenima⁵⁵ njegovi podložnici voljeli i bili mu odani.⁵⁶

Vrstan ratnik i vojskovođa Brat Juraj je učinio sve što je znao i mogao da se ispune uvjeti sklopljenog mira između Zapolje i Ferdinanda,⁵⁷ zatim između Izabele i Ferdinanda, te sačuva zemlju kojom je upravljao od prolijevanja krvi. Njegova je zasluga što je došlo do pomirbe i nagodbe između Izabele i mladog

47 Al. Huber, *Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand I.* (...), 6: "hatte er, als Johann im Frühjahr 1528 nach Polen vertrieben worden war, bei den Ungarn mit grössten Eifer für die Wiederherstellung desselben gewirkt ..."

48 M. Horváth, *nav. dj.*, 29: "Ő volt ezentúl a sarkpont, amely körül János udvarának a kormány politikájának történelme forgott". - Szabó, L., *Utješinić u Madžarskoj*, 11.

49 G. Pray, *Epist. proc.*, 2, 381.

50 N. Istvánffy, *Hist. de rebus Hungaricis*, XII., 1, 128. (Georgii monachi iam tum apud Johannem celebre nomen, magna auctoritas).

51 M. Horváth, *nav. dj.*, 26. - Pray, G., *Epist. proc.*, 2, 48 u pismu Valentina *Farkaša* upućenom Tomi *Nádasdyju*: "Nos fame perimus, quia bonus eremita non permittit fruges transire Danubium (...) Eo thesaurisante conficietur infelix haec patria".

52 M. Horváth, *nav. dj.*, 26-27. - Pisma I. Wese kralju Ferdinandu (Vel. Varadin, 6. kolovoza 1536.) i caru Karlu (20. kolovoza 1536.) oko pomirbe između I. Zapolje i Ferdinanda čuvaju se u *Arhivu u Bruxellesu*.

53 Isto djelo, 71-73. Mir između protivnika sklopljen je u Velikom Varadinu. Usp. Lanz, G., *Correspondenz des Kaisers Karl V.*, - 2, 242, 246, 253.

54 A. Huber, *nav. dj.*, 6 (486). Pisac bilježi iz korespondencije cara Karla misao o misiji Brata Jurja "ohne dessen Gegemvart in Reiche nichts geschehen könne, der allein alles vermöge."

55 M. Auberger, *Fráter György Alvinczen*. Budapest, 1899., 4: "szomorú időben, szomorú előjelek után ..."

56 J. Jordáky, *Werböcz és Martinuzzi*. Kolozsvár, 1945., 22: "A krónikák szerint a székelyek nagyon szerették őt" (Sekelji su madžarski stanovnici Sedmogradske).

57 A. Huber, *nav. dj.*, 6-7: "Georg setzte sich alles in Bewegung um die Unterhandlungen zu verteilen, welche Ferdinand mit Zapolya's Witwe Isabella von Polen über die Ausführung des Grosswarderiner anknüpfte".

joj sina Ivana Sigismunda te kralja Ferdinanda prema kojima su jugoistočna Ugarska i Sedmogradska došle u ruke Habsburgovaca.⁵⁸

U složenim prilikama, u spletu nesporazuma, nečasnim spletkama, Brat Juraj je brižno i znalački obavljao svoje poslove: vojevao je protiv Turaka, trsio se oko boljeg položaja kmetova te je gotovo sedam desetljeća svoje životne dobi ispunio uspješnim podvizima. Priznanja što ih je stekao okrunjena su imenovanjem kardinalom. Već se iz pisma poglavara pavlinskog reda (25. svibnja 1549.) moglo zaključiti da ga Papa želi imenovati najvišim dostojanstvenikom.⁵⁹ I doista, imenovan je Brat Juraj kardinalom god. 1551., a vijest je primio na putu dok je s vojskom prolazio dolinom rijeke Moriša.⁶⁰ Nažalost, kardinalskim grimizom nije se Brat Juraj nikada ogrnuo, jer je umoren 17. prosinca 1551. u svom gradu Alvincu.⁶¹

Na pitanje zašto je Brat Juraj umoren, nije jednostavno odgovoriti. Neki misle da "Utješinićeva najveća krivica bijaše, da je povjerenu zemlju erdeljsku suviše ljubio. On bijaše naj mudriji tadašnji diplomat u Ugarskoj".⁶² Međutim, čini se takva prosudba dopadljivom, ali mučenička smrt Brata Jurja ima dublje korijenje u društvenim odnošajima njegova doba.⁶³

3. Pripomene o pavlinima i njihovu prinosu našoj uljudbi

Brat Juraj je pristupio pavlinima, među njima je stekao redovničku i opću izobrazbu, ugled je među redovničkom subraćom stekao uzornim životom i razboritim postupcima. Potrebno je stoga zabilježiti nekoliko podataka o "bije-lim fratrima" koji su punih pet stoljeća djelovali među Hrvatima. Neki pače drže da ih se može prihvatiti kao crkveni red.⁶⁴

Pavlini su crkveni red, najprije pustinjački, zatim samostanski. Jamačno je red nastao u golemom sudaru Zapada i Istoka, zapravo u samoobrani Zapada od nasrtaja azijsko-tatarskih skupina. U to doba (XIII. st.) "našlo se nekoliko ljudi, koji su potaknuti spoznajom o posvemašnjoj besmislenosti vanjske borbe odabrali eremitski, pustinjački život u gudurama oko Pečuha, u Meček gorju" (K. Dočkal).

58 A. Somogyi, *Historia rerum Ungaricarum et Transylvanicarum* 1490-1606. *Scriptores rerum Transylvanicarum* II. Nagyszében 1799-1844. - Biró, K., *Képek Erdély múltjából*, Kolozsvár, 1937. - Bucholtz, F. B., *Geschichte der Regierung Ferdinand I* (mjesto?) 1836., 7. 240-290. - Kosáry, D., *Hogyan került Magyarország a Habsburg monarchiába?* *Historia* II. (1950.), 3-4.

59 Grgur, poglavar Pavlina između ostalog piše: "(...) Consequutus nonne est eam dignitatem in hoc lapsu passate, quando fama erat (non vana loquor) et Rev. Dom. Vestram cardinale colari ...", usp. I A. Codex (...). 184. br. 117.

60 Usp. *Pismo kralja Ferdinanda*, 30. listopada 1551., iz tabora *Jenő Károlyi*, AI, Codex (...), 319.

61 A. Bechet, *Histoire du ministère du cardinal Martinusius* (...). Paris, 1715., 416-418.

62 I. Kukuljević, *Glasoviti Hrvati i Zagreb*, 1886., 77.

63 A. Huber, nav. dj., 5(485) u raspravi o Bratu Jurju ističe da u povijesti ima razdoblja kad vrijedi načelo, da je dopušteno sve što služu svrsi; ta su razdoblja u kojima se himba i kršenje zadane riječi, te mučko ubojstvo ne drže nečasnim.

64 *Kultura pavlina* 8...), Zbornik, Zagreb, 1986. - Mišljenje o pavlinima kao "hrvatskom" crkvenom redu zastupa različito Milan Kruhek, koji je proučavao pavlinsku baštinu.

Prvotna je, dakle, značajka Pavlinskog reda: želja i težnja za pustinjačkim životom. Neki pisci ne idu u prikazima povijesti dalje od XIII. stoljeća, drugi pak žele pavlinske korijene naći i utvrditi u Starom zavjetu, a poglavito u starokršćanskom dobu. Međutim, ime reda svi pisci izvode od prvoga pustinjaka iz IV. stoljeća - sv. Pavla (Paulus, primus eremita). Sv. Jeronim je također držao Pavla utemeljiteljem pustinjačkog života. No, svakako je on utemeljitelj svojim primjerom i načinom života.⁶⁵

“Godina 1215. uzima se kao godina početka pavlinskog reda”. Spomenute godine pečuški biskup *Bartolomej* skupio je pustinjake svoje biskupije, na brdu Pataču nedaleko od Pečuha, sagradio im je skromni samostan s crkvom sv. Andrije i napisao prva pravila (zajedničko stanovanje, molitve, blagovanje). Zajednici je pristupio ostrogonski kanonik Euzebije i na brdu je sagradio crkvu sv. Križa na brdu Pilišu. Kanonikova je misao vodilja bila, da mnoštvo bakalja spojenih u jednoj ogranj bolje i jače svijetli.⁶⁶

Od “biskupskih” samostanskih zajednica pavlini su postupno postali crkveni red. Najprije im je 1308. godine papinski legat kardinal Gentilis kad se našao u Budimu dao na njihovo traženje *Pravilo (regulu) sv. Augustina*. Jamačno otuda poneka zabuna oko pitanja radi li se o augustinskom ili pavlinskom samostanu. Treba pripomenuti da su prve pavlinske zajednice doista utemeljene na zasada ma pustinjačkoga, eremitskog života: u špiljama, u zavjetrinama i njedrima gorja, nedaleko od izvora, u samotnim zatonima morskih uvala.⁶⁷

Pavline kao crkveni red nije potvrdio papa Urban IV., jer je mlada redovnička zajednica bila presiromašna, ali papa Ivan XXII. službeno je 1319. godine potvrdio pavlinska redovnička pravila i pribrojio ih crkvenim redovima.⁶⁸

Red se vrlo brzo širio po Ugarskoj, Hrvatskoj, Poljskoj, zatim Češkoj, Austriji, Štajerskoj, Bavarskoj i drugim europskim zemljama.

U Hrvatskoj je već 1244. godine utemeljen samostan Blažene Djevice Marije u Dubici, zatim su slijedili u Remetama, Gariću, Bakvi (Donja Bukovica), na Petrovoj gori, zatim na Gvozdu kraj Modruša, Ljubotinju (kod Senja), Sv. Ivana na Velebitu, kod Čakovca, Ospu kod Novoga, Kamenskom, Lepoglavi, Sv. Petru u Šumi, Crikvenici, Klavaru, na jezeru Čepić u Istri i dr.⁶⁹

O podizanju pavlinskih samostana u Hrvatskoj zanimljivo je pripomenuti da je u povijesnotopografskom pregledu znatniji njihov broj u sjevernoj i (istarsko) primorsko-velebitskoj Hrvatskoj nego onih koji su zemljopisno bliži baranjskim počecima.

65 Usp. B. Boleslawski, *Paulina eremus commentarius hystoricus in quo Ordinis fratrum eremitarum Sancti Pauli (...) referuntur*. Jasnogorski arhiv, sign. 752. - A. Eggerer, *Fragmen panis corvi proto-eremitici (...)*. Viennae Austriae, 1663. - G. Gyöngyösi, *Declarationes Constitutionum*. Romae, 1509. - E. Kisbán, *A magyar pálosrend története. I., II.* Budapest, 1938., 1940. i dr.

66 Usp. J. Domšić, *Pavlini u Hrvatskoj*. Miljevci 1982., 38.

67 K. Dočkal, *Građa za povijest pavlinskih samostana u Hrvatskoj*. A HAZU, Sign. XVI., 29.

68 E. Kisbán, *nav. dj.*, L, 15-23.

69 *Nav. djelo*, ondje.

O pavlinskim samostanima i njihovoj gradnji u Hrvatskoj sačuvali su podatke Boleslawski, Gyöngyösi te F. Orosz, A. Eggerer, N. Benger, E. Kisbán i K. Dočkal, koji je skupio golemu građu (do danas neobjelodanjenju).

Međutim, već je krajem XIII. stoljeća pavlinska, eremitska filozofija siromaštva dijelom ustuknula pred redovničkim, samostanskim pragmatizmom što je omogućilo svestraniju djelatnost u prosvjeti, znanosti, umjetnosti i gospodarstvu. Pavlinski samostani su postali važan čimbenik i sudionik u feudalizaciji društveno-gospodarskih odnosa u nas, a pavlini su kao redovnička zajednica postali prvorazredni subjekt u političkom životu Hrvata, povremeno su pače pripadnici Reda bili nositelji duhovno-crkvene i društvenopolitičke vlasti u nas (primjerice: Šimun Bratulić, Martin Borković i dr.). Priori, provincijali, vrhovnici Reda, biskupi, banski namjesnici i kraljevski savjetnici - bili su pavlini stupovi hrvatskog društva, a suradnja s plemstvom i kraljevskim dvorom pridonosila je brojnim izdašnim legatima pojedinim pavlinskim samostanima.

Jamačno je takav pragmatizam pomogao pavlinima da u okvirima crkvenoga ustrojstva i prava preuzmu zadaću intelektualnog odgoja Hrvata u mučnim i pogibeljnim prilikama (larentabile damnum). Duhovno pak umovanje pavlina označeno je kao *meditatio et contemplatio*, a kad im je povjereno dušobrižništvo, djelovali su u vjerskim kontroverzama sasvim dosljedno protupatarenski, zatim gorljivo protuprotestantski.

U promatranju života i duhovne izgradnje Brata Jurja treba imati na umu spomenute pripomene.

4. Društvene i crkvene prilike u prvoj polovici XVI. stoljeća u Podunavlju

Puninu društvene, crkvene i državničke djelatnosti Jurja Utješinovića treba tražiti u prvoj polovici XVI. stoljeća, poglavito nakon bitke kod Mohača (Mohács) krajem kolovoza 1526. Zauzećem Beograda i prodorom u Podunavlje ratoborni Turci osvajali su postupno gradove i područja pa je spomenuti sudar vojske kod Mohača pokazao sve prednosti turske moći. Čini se uputnim pratiti slijed događaja od kralja Matije Korvina do god. 1526., jer jakost hrvatsko-ugarske države nakon njegove smrti postupno je, ali osjetno opadala. Kad je Matija Korvin (Nagy Mátyás) umro 1490. godine, sastali su se staleži 17. svibnja i za kralja izabrali Vladislava II. Jagelovića, koji je kraljevao od 1490. do 1526.⁷⁰ godine. Neki mađarski pisci misle da nije bio dorastao snagom i sposobnostima upravljati moćnom državom pa je njezina nutarnja snaga bila nedovoljna oprijeti se turskim nasrtajima.⁷¹ Istina, taj kralj je proglasio Bač (1494.) kraljevskim gradom i njegovo stanovništvo oslobodio plaćanja carina te municipijske

⁷⁰ F. Šišić, *Pregled povijesti*, 236 i dalje.

⁷¹ M. Horváth, *nav. dj.*, 16.

vlasti velikog župana.⁷² U spomenutom gradu sazvaio je u listopadu 1500. godine sabor na kojem su se okupili uglednici kraljevstva: Ivan Korvin kod kojega je u to doba bio mladi Juraj Utišinović,⁷³ zatim ostrogonski nadbiskup Tomo Bakač.⁷⁴ To zborovanje bilo je u doba rata između Venecije i Turske, ali je primirje sklopljeno 22. veljače 1503. na sedam godina. No, u to doba javlja se i otpor i oporba protiv dvora, a kad se Vladislav II. uključio u križarsku vojnu pape Lava X. protiv Turaka, buknuo je 1514. o Uskrsu buna Jurja Dózse. Godina je bila veoma nemirna, u ognju su bila sela, vlastelinstva, nesiguran je bio imetak i ljudski životi.⁷⁵

Kad je sljedeće godine ugušen spomenuti ustanak umro je Vladislav, a naslijedio ga je *Ludovik II.* (1516.-1526.). Prerano okrunjen mladi kralj je imao najprije skrbnike koji se nisu brinuli o kraljevstvu i kralju nego o svojoj osobnoj prevlasti, ugledu i moći. Čini se, da moćni velikaši nisu vidjeli tursku snagu, niti su slutili svoju pogibelj.⁷⁶

Kralj je doduše sazivaio sabore u Tolni (1518.) i Baču (1519.), ali 1521. godine sultan Sulejman II. (1520.-1566.) osvojio je, kako je spomenuto, Beograd, Šabac i Zemun i napredovao je dalje. Novi bačko-kaločki nadbiskup i župan Pavao Tomori⁷⁷ postao je 1523. godine i vojnim zapovjednikom. U novčanoj neprilici, jer mu dvor nije plaćao ništa, P. Tomori je nastojao skupiti vojsku, obnoviti utvrde, a često je bio u Petrovaradinu, važnome vojnom uporištu na Dunavu. Međutim, sudar obaju vojski na Mohačkom polju je pokazao nemoć kršćanske vojske, a poraz je otvorio put Turcima gotovo nesmetanom pohodu bačkom panonskom ravnicom.⁷⁸

Budući da je kod Mohača zaglavio kralj Ludovik II., trebalo je izabrati novoga hrvatsko-ugarskog vladara. Takmaci o prijestolje su bili Ferdinand I. Habsburg i Ivan Zapolja. Plemstvo se odlučivalo za jednoga ili drugoga, mijenjalo svoje odluke i međusobno ratovalo. Razlike u odlukama pristaša imale su dublje korijenje, koje neki pisci traže već u prilikama nakon kralja Matije Korvina. On je, naime, bio izrastao iz naroda, a njegov nasljednik Vladislav bio je podrijetlom izvan Ugarske, poljski kraljević. Razlika je u svemu među njima bila golema. K tome je i car *Maksimilijan I.* uspio ženidbenim i nasljedničkim pravima postati najmoćniji gospodar pa je tražio mogućnosti da nakon Vladislava i sina mu postigne ugarsku krunu. U tomu je polagao nade osobito u domoljubno domaće plemstvo koje je željelo kralja domaće, vlastite krvi. Jamačno u tome treba tražiti razlog zašto je Ivan Zapolja stekao brojne pristaše.⁷⁹

72 Usp. A. Sekulić, *Drevni Bač*, Split, 1978., 31.

73 Ivan (Ivaniš), *Korvin stolovao je najčešće u Krapini*, gdje je 11. listopada 1504. umro, a pokopan je u Lepoglavi. Usp. Šišić, *nav. dj.*, 237. (Zanimljivo je pitanje zašto Utišinović nije stupio k pavlinima u Lepoglavi, nego podaleko u samostanu kraj Budima).

74 Usp. A. Sekulić, *nav. dj.*, ondje (i bilj. 144).

75 Pokret J. Dózse treba imati na umu kad se prosuđuje rad Jurja Utišinovića kao upravitelja Sedmograde te nastojanja da se život kmetova (jobbágyok) poboljša.

76 Usp. A. Sekulić, *nav. dj.*, 31-32. (također bilj. 147-149 ondje).

77 Pavao Tomori bio je franjevac i nakon smrti Grgura Frankopana god. 1520. imenovao ga je kralj nadbiskupom i županom, a god. 1523. na saboru postao je i vojnim zapovjednikom. - Usp. Sekulić, A., *nav. dj.*, 32 (ondje i bilj., 150-155).

78 F. Šišić, *nav. dj.*, 241. - Katona, S. *Historia critica*, XIX, 364. - Istvánffy, N., *Libr.* VIII, 74. - Vrančić, A., *Djela*, II., 21-25.

79 M. Horváth, *nav. dj.*, 16-17. (Pišćeve simpatije su u tumačenju događaja na strani Ivana Zapolje).

Pripomenuti treba, da je nakon bitke na Mohačkom polju jedan dio hrvatskog i ugarskog plemstva, pozivajući se na saborsku odluku na Rakoškom polju iz 1505. godine, po kojoj tuđinac u Ugarskoj i Hrvatskoj ne može biti vladarom, izabralo je na saborima u Požunu 16. prosinca 1526. i 1. siječnja 1527. za kralja Ivana Zapolju, a manji dio Ugarske i kraljevina Hrvatska pak Ferdinanda Habsburga. U to doba Juraj Utišinović, tada već Brat Juraj, ulazi ponovno u splet povijesnih događaja prinoseći golem obol slijedu povijesti. Godine 1528. napušta "svoju samotnu ćeliju" i pristupa svome negdašnjem knezu, izabranom kralju Ivanu Zapolji. Tada je u zreloj dobi (46 godina), Ivanu Zapolji pristupio privrženo, odano i s ljubavi.⁸⁰ Iste godine skupio je oko 4000 bojovnika, pristalice Zapoljine i sukobio se 25. rujna 1528. s Ferdinandovom vojskom kod Košica. Od tada njegov udio u zbivanjima postaje sve odlučniji i značajniji.

Međutim, treba upozoriti da je osim turske opasnosti i unutrašnjih borbi oko prijestolja u to doba zanimljiv vjerski život, odnosno crkvene prilike.⁸¹

Tursko postupno zauzimanje gradova i područja u Podunavlju, poglavito pak spomenuta odlučna bitka kod Mohača, potresli su temeljito vjerski život i crkveno ustrojstvo. Novi gospodari nosili su sa sobom svoju vjeru, shvaćanje o nepomirljivosti između islama i kršćanstva. Međutim, u poljuljanom i nesigurnom društvenom životu javio se i širio protestantizam u Ugarskoj, što je utjecalo i na život u Podunavlju, njezinu sastavnom dijelu. U Sedmogradskoj protestantski utjecaj bio je jak, jer se dio velikaša iz svojih različitih pobuda priklanjao novoj vjeri. Kako je pak Pavao Tomori, bačko-kaločki nadbiskup poginuo na bojnom polju 1526., nije bilo nasljednika koji bi predvodio djelatnost u suzbijanju protestantizma. K tomu treba pribrojiti činjenicu da je u spomenutom boju poginulo i niz ugarskih biskupa.⁸²

Borba oko hrvatsko-ugarskog prijestolja između Zapolje i Ferdinanda uničila je pometnju u crkvenom ustrojstvu posebice među biskupe, budući da su ih kraljevi imali pravo imenovati, a potvrđivala ih je Sveta Stolica. Tako je primjerice Ivan Zapolja već 1526. godine popunio stolicu ostrogonskog nadbiskupa imenujući Pavla Várdajja poglavarom te crkvene pokrajine. Bivši biskup u Egeru, istaknuti humanist, *Várdai* nije bio u potpunosti dorastao upravi najistaknutije ugarske nadbiskupije niti društvenim složenim prilikama. Već 1527. godine prišao je Várdai novom gospodarju Ferdinandu. Biskup u Nyitri Stjepan *Podmaniczky*⁸³ najprije se okrenuo Zapolji, a zatim Ferdinandu. Šimun *Erdődy*, zagrebački biskup, prišao je odmah nakon Ferdinandove krunidbe k Zapolji, jer

80 Usp. O. Utješinović, *Životopis kardinala (...) Utješinovića*, ondje. - Milin, A. nav. dj., 7.

81 H. Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. - Bunyitay V., *A hitújítás történetéből*. Nagyvárad, 1887.

82 Literatura: Bálics, L., *A római katolikus Egyház története Magyarországon*. Budapest, 1885. - Katona, *Historia critica regni Hungariae*, Budae - Colocae, 1778-1817. Isti, *Historia metropolitanae ecclesiae Colocensis*. Colocae, 1800. - Lefavre, A., *Les Magyars pendant la domination Ottoman en Hongrie (1526-1732)*. II. Paris, 1902. (Druga djela već spomenuta u ovom radu).

83 Stjepan *Podmaniczky*, biskup u Nyitri, krunitelj oba kralja umro je god. 1528. Nakon njegove smrti nije ondje trideset godina bilo biskupa (pisanje grada Nyitra, piše se u knjigama različito: Njitra, Nitra. Nyitra i sl).

mu netom okrunjeni kralj nije dao ostrogonsku nadbiskupiju. Uz Ferdinanda dosljedno je izdržao vesprimski biskup Tomo Szalaházy, srijemski pak biskup Stjepan Brodarić, ostao je uz Zapolju i bio je zagovornik pomirbe s Turcima. Kolebljivost crkvenih poglavara oko odluke o pristupu jednome ili drugome kralju može se tumačiti željom da uprava države dođe u što bolje i sposobnije ruke.⁸⁴

Crkveni poglavari sudjelovali su u upravi državom i zauzimali veoma istaknute položaje. Tako su 1526.-1608. kraljevski upravitelji pojedinih pokrajina, njihovi zemaljski poglavari bili biskupi (osim trojice); zatim je između 1526.-1706. samo jedan dvorski kraljevski kancelar bio svjetovnjak, a svi ostali pak biskupi; također su između 1528.-1608. upravitelji ugarske komore biskupi, a među njima su samo dva svjetovnjaka.⁸⁵

Takva zauzetost crkvenih poglavara u državnim poslovima onoga doba sputavala ih je u većoj skrbi oko crkvenih potreba i suzbijanju jačeg širenja protestantizma. Ne smije se zanemariti činjenica da je utjecaj svjetovne vlasti na izbor biskupa bio vezan uz posjede i druge povlastice što je nužno vodilo do imenovanja biskupima i onih osoba koje za tu službu i položaj nisu bili nikako prikladni.⁸⁶ Gospodarski položaj crkvenih poglavara nije međutim bio svugdje jednak, pa su zbog sporova oko posjeda i njihova otimanja neki od njih bili prisiljeni primati novčanu pomoć od komore ili su pak živjeli na kraljevskom dvoru.

Pripomenuti treba zanimljiv podatak, da je 1538. godine u Ugarskoj bilo samo tri posvećena biskupa, zatim su slijedila imenovanja, a 1572. godine opet je bilo samo četiri biskupa od kojih su dvojica bili u tolikoj dobi da se nisu mogli pojaviti niti na kraljevoj krunidbi.⁸⁷ Također treba imati na umu da pape nisu potvrđivali sve do smrti Zapoljine biskupe koje je jedan od dva kralja imenovao. Također su nesporazumi između Svete Stolice i pojedinih kraljeva Habsburgovaca oko imenovanja pojedinih biskupa bili česti i neugodni.⁸⁸

Redovništvo je u ono doba moralo podnijeti teret društvenih lomova. U nemirima su propadale zajednice, jer su u općoj nesigurnosti zemaljski gospodari i pojedini velikaši stavljali svoje ruke na samostansko-redovnička imanja, otimali ih i tako onemogućavali život većih zajednica.⁸⁹ U Podunavlju se mora istaknuti posebice djelatnost franjevac redodržave Bosne Srebrene (Bosna Argentina) koji su u prvoj polovici XVI. stoljeća razvijali svoj dušobrižnički i kulturni rad ne samo između Dunava i Tise, nego također u svim područjima gdje

84 Usp. Egyed, H., *A katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973., 209-210.

85 *Ondje*.

86 Primjerice: Martin *Kecheti*, nasljednik spomenutog Tome Szalaházyja, nije bio posvećen biskup: utvrđivao je svoje biskupske gradove i god. 1548. oženio se i živio kao svjetovnjak. Usp. Egyed, H., *nav. dj.*, 210.

87 Egyed, H., *nav. dj.*, 211.

88 Zanimljiv je podatak - prema vlastitim bilješkama 1978. - da od god. 1556. nije bilo katoličkog biskupa u Alba Juliji (Gyulafehérvár) i Velikom Varadinu, a stolica ostrogonskih nadbiskupa bila je dvadeset i tri godine prazna (1573.-1596.).

89 Egyed, H., *nav. dj.* 12.

su utjecaj i moć Brata Jurja bili golemi.⁹⁰ Koliko je Brat Juraj pomagao radu i opstanku franjevacu na području kojim je upravljao još je neistraženo, ali noviji podaci upućuju da ih je štutio i pomagao im.⁹¹ - Međutim, redovništvo u Ugarskoj onoga doba nema u svojim zajednicama redovničkog duha, nestalo je benediktinaca, a poznati samostan u Pannonhalmi je bio sekulariziran.⁹² I tako bi se moglo nizati podatke koji zbrojeni potvrđuju da je stanje u vjerskom i crkvenom životu bilo veoma teško.⁹³ U izvješćima na Tridentinskom saboru slika Crkve u Ugarskoj bila je veoma tamna.

U Sedmogradskoj se zauzimao za vjerski život i crkvenu stegu Brat Juraj koliko je god mogao. Ali ni on se unatoč svojoj želji, sposobnostima i zalaganjima nije mogao u potpunosti oduprijeti prodoru reformatorskog pokreta. Njegovim zalaganjem erdeljski staleži zaključivali su o zabrani širenja protestantizma. Međutim, u posljednjoj godini njegovog života, na državnom saboru u Tordi (1550.) staleži su potvrdili slobodno ispovijedanje protestantske vjere, te da jedna vjera ne uznemiruje drugu.⁹⁴ Nakon umorstva Brata Jurja bio je gospodarom Sedmogradske Ferdinand I. još pet godina (1551.-1556.), ali prilike se nisu ni u čemu izmijenile, a za Ivana Sigismunda (1556.-1571.) protestantizam se učvrstio, sam vladar se 1563. godine priklonio novoj vjeri. No, vladavina Ivana Sigismunda je izvan okvira ovoga rada.⁹⁵

5. Pavlin i biskup Brat Juraj u žarištu zbivanja

Juraj Utišinović ušao je veoma rano u društveni život, sudjelovao je u njemu punim srcem i svim svojim umnim i tjelesnim sposobnostima. Životopisac M. Horváth misli da su dvije značajne crte u Utišinovićevu životu: žarko domoljublje i težnja za velikim djelima.⁹⁶ Čini se, međutim, da je Brat Juraj imao iznimno

90 Literatura: (***) *Brevi memoria Provinciae Capistranae ab erectione sui de Provincia Bosnae Argentinae anno 1757. die 16. Augusti solenniter promulgata festum saecularae anno 1875. (...)* Budae, 1857. - Bukinac B., *De activitate Franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII*, Zagreb, 1940. - Fermendžin, E., *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica (...)* Zagrebiae, 1892. - Isti, *Cronicon observantis Provinciae Bosnae Argentinae (...)*, Starine JAZU, XXII. Zagreb. 1894. - Karácsonyi, J., *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I-II. Budapest, 1922-24. - Unyi, B., *Sokácok - Bunyevácok és a bosnyák ferencesek története*. Budapest, (1947). - Sekulić, A., *Drevni Bač*, Split, 1978. - Isti, *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, Split, 1978. (popis literature u zadnja dva spomenuta djela).

91 F. Levardy, *Szeged - Alsóvárosi templom*. Veszprém. 1980. U priručnoj knjižnici o segedinskoj donjogradskoj franjevačkoj crkvi (nepaginirane su stranice) pisac izričito bilježi (str. 4) da je Brat Juraj štutio i branio bosanske franjevce u Lipi i čitavom Erdelju ("Lippán és egész Erdélyben Fráter György tekintélye védte őket ...")

92 H. Egyed. *nav. dj.*, 212.

93 U Kolozsváru (Cluj) bio je god. 1574. samo jedan stolar koji je vjernicima o blagdanima pročitao evanđelje, a u Velikom Varadinu bio je neki franjevac koji se skrbio za vjernički život; u cijeloj županiji Kraszna bilo je samo tri katolička svećenika.

94 H. Egyed. *nav. dj.*, 224.

95 Literatura: E. Jakab, *János Zsigmond élete és uralkodása*, Keresztény magvető, 1863. K. Szentmartoni. *János Zsigmond erdélyi fejedelem élete és jellemrajza*. Székelykeresztúr, 1934. - A. Harsány, *János Zsigmond*, Protestáns szemle, Budapest, 1889. - E. Várady, *Adatok Erdély művelődéséhez János Zsigmond korában*. Kolozsvár, 1902. - J. A. Schwicker, *Martinuzzi und die Reformation in Ungarn und Siebenburgen*. Beč, 1867. - K. Szabó, *Székely oklevéltár*. Kolozsvár, 1872.

96 M. Horváth, *nav. dj.*, 14. - pisac misli da su "žarko domoljublje i žarka težnja za velikim stvarima" bili vrela i poticaji u svakom njegovu većem djelu.

tankoćutan osjećaj za slobodu i pravdu. Sva njegova djela, zauzetost, napori i skrb imaju obilježje goleme težnje za slobodnim i pravednim životom malih, bezimernih ljudi koji su pred naletom Turaka, u sukobima oko prijestolja živjeli svoj skromni život, svagdašnjicu, koja je tražila iznimne napore da se prožive dani s mnogo pogibelji a malo radosti. Jamačno je Juraj Utišinović ponio iz svoga kršnoga dalmatinskog zavičaja sućut prema stradalnicima i izoštreni smisao za snalažljivošću u vrtlogu zbivanja.

Međutim, kad je obukao pavlinsku redovničku odjeću, kad je stekao lijepu naobrazbu, slovio je Brat Juraj ne samo kao vrstan prior u Częstohowi, Ladi na Šaju, nego i kao čovjek lijepa govora koji je poznavao osim hrvatskoga još poljski, mađarski, njemački i rumunjski, a poglavito klasični latinski jezik. Svojim podrijetlom, privlačnom pojavom i ugledom raspravljao je o bojevima, razgovarao o teškoćama. Kad se pak ponovno susreo s Ivanom Zapoljom u Ladi, pred Bratom Jurjem otvorila se širom vrata u vrtlog povijesti.⁹⁷ Kad ga je pak njegov negdašnji knez, zatim okrunjeni vladar Zapolja imenovao biskupom velikovaradinskim, zapovjednikom više gradova, savjetnikom i rizničarom, Brat Juraj je prihvatio svoju povijesnu ulogu s punom odgovornosti. Povjesničar Vj. Klaić pak ističe: "Taj umni muž, koji je u jedan mah vršio službu pokladnika, namjesnika i zemaljskog suca imao se boriti ne samo protiv vlastohlepne kraljice (udovice Ivana Zapolje, A. S.) ... nego i protiv njezina rođaka Petra Petrovića, koji mu je zavidao i otimao se o njegovo mjesto."⁹⁸

Juraj Utišinović je doista ušao u vrtlog povijesti ne kao rubni sudionik nego kao pokretač i graditelj; činio je "čudesna hrabrosti zaodijevajući se u boju čeličnim oklopom ili zelenom kabanicom vojničkom preko bijele mantije pustinja-ka pavlinskog", kako je to zabilježeno u njegovu životopisu.⁹⁹

Silnim zamahom počeo je Brat Juraj društveni rad u zreloj muževnoj dobi približujući se punom petom desetljeću svoga života, kako je već spomenuto. Uključio se najprije u borbu oko prijestolja kao dosljedni privrženik Zapoljin, zatim se zalagao oko pomirbe i nagodbe između kraljeva, a kad je umro Ivan Zapolja nastavljao je braniti probitke malodobnog Ivana Sigismunda i majke mu Izabele; no uvijek u pogibelji da Turci odlučno učine Sedmogradsku turskim pašalukom. U svim tim složenim prilikama Brat Juraj djeluje veoma živo, ali razborito, obučen u pavlinsku odjeću i s jednostavnim potpisom redovnika. Čini se zato potrebnim odbaciti mišljenje o tobožnjoj težnji Brata Jurja da bude vladar i samodržac.¹⁰⁰ Većina pisaca ne osporava istinu, da je kao velikovaradinski biskup i državni rizničar živio istim jednostavnim životom kao i dok je bio redovnikom. Vojnici koji su potjecali iz puka i svi obični ljudi štovali su ga; doduše, visoko plemstvo ga je ubilo, ali puk mu se molio.¹⁰¹

97 *Ondje*.

98 Vj. Klaić, *Povijest Hrvata*, V. Zagreb, 1973., 230.

99 A. Milin, *nav. dj.*, 6 prema životopisu Utješinovića Ostrožinskog Ognjoslava.

100 Usp. *Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen*, 22, 175.

101 L. Jordáky, *nav. dj.*, 22. - Isti pisac zaključuje da je prema podacima Utješinovićevih suvremenika bio čovjek koga se današnjim rječnikom naziva demokratom.

Međutim, treba najprije upozoriti da je bilo zabuna među starijim piscima oko redovničke pripadnosti Jurja Utišinovića. Na to je upozorio Nikola *Benger*, koji je utvrdio odakle ta zabuna. Budući da su prvi pavlini održavali pravila sv. *Benedikta*¹⁰² ubilježili su neki pisci Brata Jurja među benediktince zanemarujući činjenicu da su prvi pripadnici "kongregacije sv. Pavla"¹⁰³ prvog pustinjaka" utemeljene god. 1215. u Ugarskoj, prihvatili spomenuta benediktinska pravila. Pisac pavlinske povijesti N. Benger odlučno odbacuje takvu zabunu (testes ejusce rei sunt patrii scriptores Istvanffius (...), aliisque, tanto amplius fidem meriti, quanto rerum patriarum magis gnari).¹⁰⁴

Već je spomenuto da je Brat Juraj bio redovnički poglavar u Częstochowi i Ladi na Šaju, ali u njegovu revnost oko redovničkog života i bogoslužja treba pribrojiti značajno djelo koje u silovitim gibanjima reformatorskog pokreta i širenja protestantizma reljefno ističe redovništvo i privrženost Crkvi pavlina i biskupa Jurja Utišinovića. To je rimski misal koji je objelodanjen god. 1537. u Veneciji pod naslovom:

*Missale novum, juxta ritum, modumque sacri ordinis fratrum eremitarum divi Pauli primi eremite, a mendis omnibus expurgatum, accentibusque veris, et marginale cottacione locorum, aptis imaginum figuris interpositus illustratum. Restitution autem ubi mutilium erat, impensis reverendissimi domini fratris diligentia excusum in gratiam ejusdem ordinis subnectitur dein Iconismo: Venetiis in officina Lucae Antonii Juntae, anno a Christo nato 1537.*¹⁰⁵

U prvi mah može se učiniti suvišnim spominjati puni naslov misala. Ali ovo djelo ima iznimno značenje kao bogoslužni priručnik, ali više pomaže utvrditi koliko je Brat Juraj bio zauzet oko bogoslužja u svome Redu: očistio je i provi-

102 *Benedikt*, sveti (Benedictus - blagoslovljen). Osnivač benediktinskog reda u VI. stoljeću. U mladosti je pošao među pustinjake te je uzornim životom privukao mnoge učenike. Napisao je pravila za zajednički život i razdjelio učenike u dvanaest samostana s opatom (nadstojnikom) na čelu svakoga. Temeljno pravilo (*Regula*) napisao je u Monte Cassinu, a ono je bilo također vodič za većinu zajednica zapadnog monaštva. *Benediktinci* su kao red osnovani god. 528. Uz uobičajena tri redovnička pravila polažu i četvrti - stabilitas loci - stalnost mjesta - što znači da će živjeti sav život u jednom samostanu. Geslo im je "Ora et labora" - moli i radi. U nas je prvi samostan osnovao knez *Trpimir* god. 852. u Rižnicama iznad Solina.

103 *Pavao Pustinjak*, sveti (Paulus, primus eremita). Kao mladić živio je u Egiptu, u Tebi (Tebaldi). Za Decijevo progonstva sklonio se u pustinju. Ondje je ostao devedeset i osam godina, a prema legendi za sve to vrijeme dolazio mu je gavran i donosio pola kruha. Pridružio mu se sv. *Antun* opat, a kad je Pavao umro, dva su lava prema predaji - pritekla u pomoć Antunu da mu iskopa grob. *Pavlini* (paulini) su najprije pustinjački, a zatim samostanski red. Osnivač im je sv. Pavao Pustinjak, a jamačno je najstariji samostan njihov u Hrvatskoj bio onaj u Dubici, osnovan god. 1244. Zadužili su hrvatski narod iznimnom kulturnom djelatnošću.

104 N. Benger, *Annalium eremi - coenobiticorum ordinis s. Pauli I. Eremitae*, Posonii, 1742, str. 092 doslovce na latinskom jeziku: "Quod autem Martinusium professione fuisse Benedictinum nonnulli scribant cum allegato Florimundo Raemundo, hic error inde probabiliter manavit, quod quidam sparserint (inter quos Ascanius Tamburinus tomo 2. de jure Abbatum, Disp. 24 quaest. 5.) congregationem S. Pauli primi Eremitae Patachii in Hungaria Anno 1215. plantatam, vivere sub regula S. Benedicti, atque ita decepi, MARTINIUSIUM quoque PAULINAE professionis virum putaverint ad Ordinem pertinere Divi Benedicti, Caeterum enim Purpuratum hunc Praesulem ex Ordine fuisse nostro, clariora sunt documenta, quam ut in dubium jure vocari queant. Nam praeter prisca Ordinis nostri monumenta, testes ejusce rei sunt patrii scriptores Istvanffius. Author Purpurae Panonicae, aliique, tanto amplius fidem meriti, quanto rerum patriarum gnari. Ex scriptoribus etiam exteris accuratiores idipsum testati sunt, eluti Onuphrius Panvinius in Historia Romanorum Pontificum".

105 N. Benger, *nav. dj.*, 193. Pisac navodi puni naslov misala kao dokaz pripadnosti Brata Jurja pavlinskom redu: "Argumentum insuper est proprium olim Ordinis nostri Missale impensis ejusdem Georgii Martinusti anno Christi 1537. Venetis excusum, quod hodieque in Monasterio Rannensi conservatum ..."

dio potrebnim ispravcima tekst, uresio knjigu, a sve to učinio je kao pripadnik pustinjačkoga pavlinskog Reda, koji je *divino favore* bio biskupom velikovaradinskim. Koliko se god činilo, da je u XVI. stoljeću bio običaj uresiti naslovnu stranicu objelodanjene knjige brojnim podacima i osobnim pridjevima, naslovima sastavljača i nakladnika, u naslovu ovoga misala Utišinovićeve suzdržano zabilježeno je sve što potvrđuje njegovu revnost oko knjige i redovničkih bogoslužja.

Isticanje pak u naslovu biskupstva Brata Jurja ima svojevrsno značenje i potvrđuje da je doista bio poglavar biskupije velikovaradinske. Neki su naime pisci postavili pitanje njegova biskupskog posvećenja.¹⁰⁶ Međutim, M. Horváth bilježi da je svakoga dana pribivao misi, obdržavao je crkvenu stegu, postove, redovito je molio časoslov, revno je propovijedao i bio je dobar ispovjednik.¹⁰⁷ Potvrda o njegovu biskupsku posvećenju nije zabilježena u do sada poznatim ispravama, ali je iz svih podataka očito da je bio svećenikom uzorna života. Brat Juraj, pavlin i biskup, bio je u žarištu zbivanja što potvrđuje i pismo pape Julija III. upućenog 20. srpnja 1551. iz Rima Bratu Jurju. Papa u njemu ističe zauzetost i borbu Jurjevu "in turbulentissimo istius provinciae tumultu", potvrđuje vjernost i postojanost u katoličkoj vjeri: "tua in catholica religione tuenda fides atque constatia" te razboritost u postupcima (tua prudentia).¹⁰⁸ Na čelu velikovaradinske biskupije bio je branitelj katoličanstva "ad ultimum usque spiritum tam armis, quam consiliis illibatam conservavit", sačuvao je do zadnjeg daha vjeru savjetima i oružjem, kako spominju pisci.¹⁰⁹ Ističu pisci također, da se za života Brata Jurja razvijala vjera u onim krajevima (Quam diu Georgius Monachus vixit, una in ea "regione vivit religio).¹¹⁰

U doba Brata Jurja trebalo je sačuvati Sedmogradsku kojom je upravljao od Turaka. U nezavidnoj igri s vještim i moćnim protivnikom upravitelj Erdelja u bijeloj redovničkoj odjeći uspio je svoje područje sačuvati i zaštititi puk pa ga onodobni latinski pjesnik veliča, da je bio stup čitavog kraljevstva i pobjednik kod Segedina.

Qui columen regni totius hujus erat,

Turcica tota manus Segedini moenia caepit ...¹¹¹

U sukobu dva svijeta, dvije vjere, dvije vojske našli su se sučelice dva čovjeka gozovoo istog zavičaja: Juraj Utišinović, sin oskudnog dinarskog krša i

106 M. Horváth, *nav. dj.*, 384.

107 *Ondje.*

108 A. Károlyi, *Codex epistolaris fratri Georgii*, str. 253. Nakon uobičajenih riječi pozdrava papa Julije III. piše: "Cum antea perspecta nobis esset tua in catholica religione tuenda fides atque constantia, non mediocriter quam de tua prudentia ac pietate opinionem semper habuimus, nuper confirmarunt litterae et nuncii, ex quibus intelleximus te in turbulentissimo istius provinciae tumultu cum charissimo in Christo filio nostro rege Romanorum (i.e. Ferdinando, A.S.) omnes vires opesque tuas ad optimam causam defendendam contulisse..."

109 N. Benger, *nav. dj.*, 195. VIII. "Georgius Martinusius Transylvaniam, vera in Deum religione Hungariae conjunctam, ad ultimum usque spiritum tam armis quam consiliis illibatam conservavit..."

110 *Ondje.*

111 Isto djelo, 197. stihovi su Gašpara Brushiusa u djelu *Prāmata de rebus Hungariae*.

beglerbeg Mehmed Sokolović, dijete bosanskog vilajeta; obojica iznimno sposobni, graditelji povijesti u sudaru i lomovima. Juraj Utišinović Martinušević sačuvao je u sebi djedovsku vjeru i ponio je sobom kroz život prihvaćajući redovništvo¹¹² i crkvene službe i časti, Sokolović je pak djetinju vjeru zamijenio novom i kroz rodni zavičaj prošao kao predvodnik osvajalačkih četa. Međutim, Brat Juraj je u sukobima i okršajima s Turcima bivao pobjednikom dok ga zavist Ferdinandovaca nije pokosila u vlastitom domu; Turci se nisu domogli njegove glave, ali su ubojice poslali kralju Ferdinandu redovnikovo odrezano uho.¹¹³

Prema Ivanu Zapolji sačuvao je Brat Juraj svoju odanost do kraja kraljeva života,¹¹⁴ a kad su opći probici bili u pogibelji, odlučno je zagovarao pomirbu između suparnika oko prijestolja.¹¹⁵ Kada je pak Zapolja umro, Brat Juraj se odlučno zalagao za prava kraljice Izabele i malodobna joj sina Ivana Sigismunda.¹¹⁶ Nije ta zauzetost bila bez teškoća, ali u tome je ostao uporan, dosljedan.¹¹⁷

Brat Juraj nije bio pristaša Ferdinanda Habsburga¹¹⁸ i prišao mu je nakon što je razmislio o kraljevoj vojnoj snazi koja bi mogla jamčiti sigurnost Ugarske i Sedmogradske.¹¹⁹ Kad je odlučio prići Ferdinandu učinio je to s punom odgovornosti i poduzeo je sve da ga erdeljski staleži priznaju kraljem,¹²⁰ te se svi zajednički odupru turskim osvajačima. Ali Brat Juraj ni tada ne zaboravlja da je skrbnik Zapoljina sina Ivana Sigismunda pa u posljednjoj godini života (4. veljače 1551.), svjestan obveza iz velikovaradinskog ugovora, želi znati: "quid Majestas vestra cum filio regis facere velit."¹²¹

Međutim, sprega s Ferdinandom nije bila uspješna: nepovjerljiv i sumnjičav kralj nije vjerovao Bratu Jurju, u spletkama i zavisti nije razlučio istinu od potvore što je sve vodilo k povjerljivom nalogu Ivanu Krst. Castaldu da se Fratra ukloni, "ako se stvari inače ne može pomoći".¹²²

Tako je u dvije godine (1550. i 1551.) glava sedamdesetgodišnjaka bila određena za žrtvu. Izričito ju je zatražio sultan svojim fermanom upućenom krajem srpnja 1550. kraljici Izabeli, velikašu i rođaku joj Petru Petroviću i staležima. U

112 Usp. Benger, N., *Nav. dj.*, Appendix, *Catalogus patrum generalium*, XXXIII.

113 M. Horváth, *nav. dj.*, 361. - S. Barabás, *nav. dj.*, 27.

114 N. Istvánffy, *Lib. XII*, 1, 128. - (Također u već spomenutim djelima *Bengera*, *Barabása*, *Vrančića* i drugih pisaca).

115 M. Horváth, *nav. dj.*, 71-73.

116 Vj. Klaić, *nav. dj.*, 231.

117 Ondje: - L. Jordáky, *nav. dj.*, 21. - Pray, G. *Epist. proc.*, 2, 48, 313, 381. - Huber, A., *nav. dj.*, 4 (484).

118 A. Huber, *nav. dj.*, 6: "Dieser (d.h. Frater Georgius, A. S.) hatte zu den entschiedensten und thätigsten Gegnern Ferdinands von Österreich gehört".

119 A. Huber, *nav. dj.*, 7: "Der Mönch wollte offenbar die Entscheidung hinausschieben bis sich herausstellte, ob der König eine Macht zusammenbrachte, welche hinreichend wäre, Ungarn und Siebenbürgen gegen die Türken zu behaupten."

120 Na saboru u Weissenburgu (Karlsburgu) u studenom 1547. na prijedlog Brala Jurja upućeni su poklisari caru Karlu V. i kralju Ferdinandu, koji su tada bili u Augsburgu, neka učine što mogu za spas Ugarske. - Usp. Károlyi, A., *Codex ep.*, p. 174. - *Monum comit Transylvaniae*, I, 230-238.

121 G. Pray, *nav. dj.*, 230.

122 Usp. Vj. Klaić, *Nav. dj.*, 233. ("Ako se inače stvari ne može pomoći neka fratra (Jurja) preteče i neka ga radije makne s puta nego da čeka kako će ovaj izvesti svoje namjere protiv njega Ferdinanda A.S.) na štetu države i cijelog kršćanstva").

njemu optužuje Brata Jurja za proigrano povjerenje; spreman je mladoga princa učiniti moćnim kraljem (Ivana Sigismunda), ali traži glavu redovnikovu.¹²³

U dvadesetak godina svoga državnčkog djelovanja bio je Brat Juraj u žarištu zbivanja: u sukobima oko hrvatsko-ugarskog prijestolja, u otporu i vojnim pohodima protiv Sulejmanovih prodora i osvajanja, u borbi za što puniju nezavisnost Sedmogradske i bolji život žiteljstva na području kojim je upravljao. Međutim, u križanjima raznih interesa, u nemilosrdnim sukobima brat Juraj uzdigao se do veličine graditelja povijesti svojim iznimnim sposobnostima, ratnom vještinom i uspješnom, spretnom ulogom pomiritelja. Značajna je zato Papina izjava na glas o umorstvu Brata Jurja: "Je li moguće (...) da bi redovnik, svećenik, biskup o kome se svagda znalo, da je čestit, pobožan, savjestan: sad najedared zadnjih dvajuh mjeseci svoga 70-godišnjeg života zločincem postao."¹²⁴

6. Ratnik i pomiratelj

Odlukom svojom da pomogne Ivanu Zapolji u borbama oko prijestolja uključio se – kako je već spomenuto - Brat Juraj u neobično složeni politički život kroz koji je trebalo proći u ratničkoj opremi prebačenoj preko redovničke odjeće. Nužno je bilo vješto sudjelovati u pregovorima, razgovarati sa sugovornicima, uvjeravati prijatelje i neprijatelje o čistoći nakana, o uvjetima života na podunavskom području.

Uz pristup Ivanu Zapolji zabilježili su pisci izjavu Brata Jurja: "Kad si me već udostojao da me pozoveš - u službu svoju u nesreći svojoj, ne htjedoh da ti dođem praznoruk, nego evo ti donesoh ovo (10.000 cekina, A.S.) i mene glavom, a da sam mogao više, ja bih ti donio."¹²⁵ Sadržajno ova izjava koju je Brat Juraj priopćio Ivanu Zapolji tumači njegovu neposrednu i predanu službu svome negdašnjem knezu, ali je istodobno i početak njegova ratničkog i pomirateljskoga životnog puta kroz povijest.

Već je spomenuto da je Brat Juraj sa svojim četama se sukobio s Ferdinandovom vojskom kod Košica (1528.), zatim je 1530. godine branio Budim od Ferdinandove vojske i zauzimao se oko gospodarskog života i dohotka države, središao je sudstvo i upravu.¹²⁶ Budući da je svojim radom postao prvi čovjek u Zapoljinu dijelu Ugarske, nastojao je urediti što čvršće ustrojstvo države.¹²⁷ U neposrednoj pogibelji od turskih provala činili su se napori oko nagodbe između dvojice okrunjenih kraljeva, a Brat Juraj nastojao je postići što bolje uvjete za gospodara kojemu je služio. Uz sudioništvo brojnih posrednika bio je sklopljen sporazum, svojevrsna nagodba (30 točaka) između Ivana Zapolje

123 G. Pray, *nav. dj.*, 2, 258. - Huber, A., *nav. dj.*, 14-15. - *Monum. comit. Transylvaniae*, 1, (30.)

124 A. Milin, *nav. dj.*, 8 (prema Ognj. Utješinoviću Ostrožinskom).

125 Ondje.

126 N. Istvánffy, *Lib. XII.*, 1. 128. - G. Pray, *Epist. proc.* 2, 48. 3. A. Huber, *nav. dj.*, (483)

127 G. Krones, *Handbuch der Geschichte Österreichs*, 3, 329. ff.

i Ferdinanda.¹²⁸ Sporazum je sklopljen 24. veljače 1538. u Velikom Varadinu i Ferdinand je prema njemu priznao Zapolji pravo kraljevanja u njegovu dijelu Ugarske, a zauzvrat Zapolja se odrekao naslova nad hrvatskim zemljama dok je poslije smrti njegova kraljevina trebala pripasti Ferdinandu.¹²⁹ Već je spomenuto da je Zapolja imenovao 1540. godine Brata Jurja skrbnikom svoga netom rođenog sina Ivana Sigismunda. To se protivilo odredbama sporazuma pa je nastavljena borba. U svibnju 1541. Brat Juraj predvodi čete protiv Ferdinandove vojske u borbama oko Budima. S koliko je žara vodio bitku potvrđuje bilješka, da će prije priznati Proroka (Muhameda) nego grad predati Nijemcima.¹³⁰ Boj je bio žestok i pod kraj kolovoza potučene su bile Ferdinandove čete. Ali, tada je pod Budim stigao sultan Sulejman.

Brat Juraj je shvatio ozbiljnost položaja i u prvoj polovici petog desetljeća čini sve što mu je dostupno oko pomirenja Ferdinanda i Zapoljine udovice Izabele Poljske. To je bilo potrebno učiniti zbog zajedničkog otpora prema Turcima.¹³¹ Vlastohlepna i nestalna kraljica Izabela nije se slagala s Bratom Jurjem u načinu vođenja državnih poslova, uskratila mu je naslov sedmogradskog gubernatora.¹³² Podršku je nalazila u rođaku Petru Petroviću, tada županu temišvarskom i vrhovnom zapovjedniku Ugarske. Međutim, unatoč spletkama Brat Juraj je na saboru u *Tordi* (1. kolovoza 1544.) izabran za vrhovnog vojskovođu i potvrđen je za pokladnika i vrhovnog suca.¹³³ Njemu se pak činila pogibeljnom od borbe za vlast turska sila koja je drobila europsko tlo, postupno prodirala i osvajala drevne države, pokoravala stoljetna kraljevstva i mrvila carstva. Napokon, sultan također nije prijaznim okom gledao moćnog Brata Jurja, jer mu je mogao smetati da Erdelj polagano skući i od vazalne kneževine učini ga turskim pašalukom.¹³⁴ I dok je sultan utvrđivao *Segedin* i tražio da mu se izruče gradovi *Temišvar*, *Bečkerek* i *Bečej*, dotle je Brat Juraj slijedom svoga života ubačen u jugoistočnu Ugarsku, u Sedmogradsku, pomišljao je o nagodbi s Ferdinandom, jer je većina erdeljskih staleža voljela se prikloniti Ferdinandu nego neprestance živjeti u strahu i bojazni od Turaka. Čini se također da je i kraljica Izabela željela više biti posve samosvojna i slobodna s manjim prihodima nego se kititi pukim naslovom kraljice Ugarske i Erdelja i vlasnicom krune sv. Stjepana, simbolom ugarskog kraljevstva. Povjesničar Vj. Klaić tumači raspoloženje Brata Jurja u to doba riječima: "njemu je zgodnije bilo da upravlja Erdeljem u ime Ferdinandovo, nego da vazda strepi od Turaka, ili da ga zbace kraljica Izabela i njezini privrženici."¹³⁵ No, pouzdanijom se čini misao, da je Brat

128 M. Horváth, *nav. dj.*, 71-73.

129 *Ondje*.

130 *Ondje* - L. Jordáky, *nav. dj.*, 21 i sl.

131 L. Jordáky, *nav. dj.*, *ondje*; Brat Juraj je doznao da Ferdinand kriomice pregovara s Turcima i obeća im danak, ako mu pomognu da cijelo kraljevstvo bude njegovo (god. 1538.).

132 Vj. Klaić, *nav. dj.*, 230.

133 M. Horváth, *nav. dj.*, 280 si. - L. Jordáky, *nav. dj.*, 21-24.

134 Vj. Klaić, *nav. dj.*, 230.

135 *Ondje*.

Juraj htio u povijesnim spletkama i podvalama sačuvati nezavisnost i samostalnost zemlje kojom je upravljao.¹³⁶ Franjo (Ferenc) Forgách pak piše, da je Brat Juraj bio izniman muž, koji se jednako isticao u ratu i miru te se zalagao za opstojnost Erdelja i Ugarske.¹³⁷

Već u studenome 1547. godine pobudom Brata Jurja erdeljski su staleži na svom saboru u erdeljskom Biogradu (Alba Julia) zaključili da se pošalju zasebni poklisari njemačkom caru Karlu V. i kralju Ferdinandu u Augsburg, gdje su boravili na njemačkom saboru, neka ih sklone da se nagode s kraljicom Izabelom i neka se dignu za oslobođenje Ugarske. No, takav poticaj Ferdinand nije odmah prihvatio, jer se bojao pogaziti nedavno sklopljeni mir s Turcima pa je zato tek 8. rujna 1549. sastao se njegov opunomoćenik Nikola *Salm* s Bratom Jurjem u *Nyírbátoru* Jugoistočno od Tokaja. Pregovaralo se o odšteti na koju bi Izabela sa sinom Ivanom Sigismundom ustupila kralju Ferdinandu svoj dio Ugarske i Erdelja.¹³⁸ Međutim, nije se stiglo do ikakva sporazuma, a položaj Brata Jurja postao je sve složeniji, jer su ga protivnici, a poglavito Petar Petrović, oklevetali pred sultanom da Sedmogradsku kani predati kralju Ferdinandu. Već je spomenuto da je sultan fermanom upućenom Izabeli, P. Petroviću i staležima tražio Jurjevu glavu.¹³⁹

Tada je Brat Juraj pregnuo svim silama da svoju nakanu ispuni i učvrsti svoj položaj u prepletenim zbivanjima,¹⁴⁰ a Nikola *Salm* imao je pravo, kad je izvijestio Ferdinanda o svojim pregovorima s Bratom Jurjem da je sve u rukama ovog redovnika, jer kraljica osim naslova nema nikakve moći.¹⁴¹ Međutim, Brat Juraj naslućuje, da se odlaganje sporazuma s Ferdinandom može pretvoriti u pogibelj koju će turski sultan i beglerbeg Sokolović uspješno iskoristiti. Zato je u siječnju 1551. Brat Juraj izjavio pred erdeljsko-ugarskim staležima u Velikom Varadinu da ni on niti kraljica ne mogu se više održati pa će im zato potražiti drugog gospodara.¹⁴² Izjava je doista izvirala iz nezavidnog položaja, ali je bila začinjena s prizvukom potrebe da se čim prije učini, poduzme nešto. Već 3. veljače iste godine sastao se u *Diószegu* (sjeverno od Velikog Varadina) s velikim županom Andrijom *Báthorom* i Erazmom *Teufelom*, zapovjednikom lakog konjanništva u Ugarskoj pa im je predlagao neka Ferdinand što prije dade mladom Ivanu Sigismundu prikladnu odštetu za Sedmogradsku, Izabeli pak naknadu za miraz pa neka pripremi jaku vojsku s kojom će zauzeti spomenutu zemlju.¹⁴³ Istodobno poslao je Brat Juraj zaostali danak sultanu kako bi ga primirio i uvjeravao ga je o svojoj odanosti.¹⁴⁴

136 L. Jordáky, *nav. dj.*, 21-22.

137 F. Forgách, *De statu reipublicae Hungariae Ferdinando, Johanne, Maximiliano regibus ac Johanne secundo principe Transylvaniae commentarii 1540-1572. Monumenta Hung, hist, II. Scriptores*, Tom. 16; Pest 1866.

138 M. Horváth, *nav. dj.*, 120-180. - A. Huber, *nav. dj.*, 6-7 - Vj. Klaić, *nav. dj.*, 231.

139 F. Forgách, *nav. dj.*, 7. - G. Pray, *nav. dj.*, 2, 208. - *Mon. comit. Transylvaniae*, 1, 307.

140 Usp. *Archiv für Kunde öster. Geschichtsquellen*, 22, 175. Huber, A., *nav. dj.*, 6.

141 Djela, *ondje*.

142 Klaić, Vj., *nav. dj.*, 231.

143 Usp. Pray, G., *nav. dj.*, 230. - Huber, A., *nav. dj.*, 7, 15.

144 O odnosjima brata Jurja s Portom usp. A. Huber. *nav. dj.*, 3(483) gdje je zabilježeno da je Brat Juraj spoznao nemogućnost otvorene

Ferdinandova vojska (6 do 8 tisuća momaka) ušla je krajem svibnja u Erdelj pod zapovjedništvom Ivana Krstitelja Castalda, koji je bio u kraljevoj službi i na glasu kao vrstan vojskovođa.¹⁴⁵ Vojska je 1. lipnja stigla u Cluj (Kolozsvár), a 4. lipnja poklonili su se zastupnici erdeljskih staleža Ferdinandu kao svome kralju.

Posao oko nagodbe između Izabele i Ferdinanda preuzeli su Tomo *Nádasdy*, Iv. Krstitelj Castaldo i Brat Juraj. Oni su pošli 14. lipnja kraljici Izabeli u Szász-Sebes kamo se bila sklonila još u svibnju. Izabela je dugo bila neprijateljski raspoložena prema Bratu Jurju, ali je ovaj u pregovorima želio postići što povoljnije uvjete, da nagodba bude što prihvatljivija.¹⁴⁶ Otegli su se pregovori, a kad je stigao glas da se primiču turske čete, utanačena je nagodba i potpisana 19. srpnja 1551. u erdeljskom Biogradu. Izabela je u ime svoje i svoga sina ustupila caru Karlu V. i Ferdinandu (Habsburgovcima) kao i njihovim potomcima sve što je do tada držala u Ugarskoj i Erdelju, uz to im je predala ugarsku krunu sv. Stjepana. Ferdinand je pak Ivanu Sigismundu i njegovim muškim potomcima predao šlesku vojvodinu Opolje kao češko leno i zajamčio mu je godišnji prihod od 25.000 dukata. Budući da je ta vojvodina bila založena sve dok ne bude iskupljena od brandenburškog markgrofa Jurja Friedricha, preuzet je imala Izabela i sin joj grad Košice s istim dohotkom. K tomu će Ivan Sigismund uzeti za ženu jednu Ferdinandovu kćer. Prema ugovoru Petar Petrović predao je svoje gradove Lipu, Temišvar, Bečkerek i druga mjesta u jugoistočnoj Ugarskoj. Već 6. kolovoza napustila je kraljica Izabela grad Kolozsvár sa sinom i svojim pristašama, te je otišla u Košice, a erdeljski staleži proglasili su Ferdinanda svojim kraljem.¹⁴⁷

Brat Juraj je uspješno obavio poslove oko pomirbe i nagodbe između Zapolje i njegove udovice i sina mu Ivana Sigismunda te kralja Ferdinanda. "Tako je baš Juraj Utišenić najviše pridonio da je Erdelj s jugoistočnom Ugarskom u kolovozu 1551. došao u vlast kralja Ferdinanda."¹⁴⁸

Posebno svojom ispravom Brat Juraj priznao je Ferdinanda zakonskim kraljem Ugarske i obećao mu vjernost, a kralj je njemu i svim pristašama Izabele potpuno oprostio sve što su učinili u prošlosti protiv njemu; Bratu Jurju

borbe protiv Turske pa je bio potreban pravi čovjek za takvu igru i prava sredstva za spas zemlje. Unatoč svome redovništvu i svjetoznanju tražio je mogućnosti da sačuva Sedmogradsku.

145 *Ivan Krstitelj Castaldo*, podrijetlom Španjolac, rođen u Italiji, stupio je u službu Ferdinanda Habsburga. Neprijateljski je bio raspoložen prema Bratu Jurju, posebice ga sumnjičio za suradnju s Turcima. Čini se, da je bio zavidan i željan Jurjevih posjeda i imetka. Nakon ubojstva napustili su ga vlastiti vojnici pa je kriomice morao napustiti Sedmogradsku. - U ispravama spominje se pod imenom *Castaldo, Castaldus, Johannes Baptista, Johannes Bapt. Castaldus*. Usp. L. Gross, *Die Reichsregisterbücher Kaiser Karls V.* - Wien Leipzig, 1930., 95, 131, 139, 140.

146 A. Károlyi, *Codex epist. fratri Georgii*, 41 sq. - A. Huber, *nav. dj.*, 71. - Vj. Klaić, *nav. dj.*, 231.

147 Literatura: F. B. Bucholtz, *Geschichte der Regierung Ferdinand I.* (Mjesto?), 1836., 240-290. - M. Hatvani, *Utyeszenich Fráter György (Martinuzzi bíbornok) élete. Történelmi zsebkönyv. Rajzok a Magyar történelemből.* Pest, 1859., 81-462. (ime piščevo je pseudonim Horvátha Mihályja). - Somogyi, A., *Historia rerum Ungaricarum et Transylvanicarum 1490-1606, Scriptorum rerum Transylvanicarum II.* Nagyszében, 1679., 1840. - Szilágyi, S., *Erdélyi Országgyűlési emlékek.* Budapest, 1876.-1818. - Endes, M., *Erdély három nemzete és négy vallása autonómjándah története.* Budapest, 1935. - Vrančić A., *De Georgii Utissenii fratris appellati vita et rebus commentarius.* - Utješinović, O., *Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utješinović*, Wien, 1881. Klaić, Vj., *Povijest Hrvata*, V. Zagreb, 1973.

148 Vj. Klaić, *nav. dj.*, 232.

pak priznao je kralj biskupstvo velikovaradinsko, položaj pokladnika Ugarske i sve posjede što ih je imao od Zapolje, k tome ga je imenovao vojvodom erdeljskim. Uz pomoć i zalaganje cara Karla V. predložio je Ferdinand papi Brata Jurja za kardinala i prvostolnika Ugarske.¹⁴⁹

Unatoč sklopljenoj nagodbi i preuzimanju Erdelja ipak Ferdinand nije posve vjerovao Bratu Jurju. Nepovjerenje su obilato poticali Jurjevi zavidnici poglavito pak I. Castaldo.¹⁵⁰ Spletke, klevete i sumnje, koje veoma često pokreću i usmjeravaju povijesna zbivanja jamačno su odlučivale kad je Ferdinand još 20. srpnja podijelio tajni nalog Castaldu neka s Bratom Jurjem učini što traži kraljev probitak, u slučaju ako zamijeti da redovnik što snuje na propast kraljevstva.¹⁵¹ Ali snaga je Brata Jurja počivala na odanosti stanovništva Sedmogradske, na vjernosti puka koji je u njemu gledao istinskog skrbnika i zaštitnika.¹⁵²

Prilike su se znatno pogoršale kad je i Sulejman Veličanstveni pregnuo obnoviti i učvrstiti svoje vrhovništvo u Sedmogradskoj. Brat Juraj je doznao da je Ferdinand unatoč njegovim savjetima već 18. lipnja poklisaru Malvezziyu u Carigradu, naredio neka Porti priopći otvoreno sve što se zbilo u Erdelju. Zemlja se, naime, priklonila njemu, Ferdinandu i on je njome zavladao, a zapravo da nikad i nije bila pod turskom upravom nego je njome vladao još od smrti Ivana Zapolje. Ferdinand je k tomu bio spreman plaćati sultanu ono što su mu davali kraljica Izabela i Brat Juraj. Takav postupak uvjerio je Jurja da je Ferdinand težio samo za vladavinom nad državom, ali da nije sposoban oružjem se suprotstaviti Turcima.¹⁵³

Brat Juraj je sasvim drukčije postupio. Najprije, nastojao je obećanjima i ispriekama opsjeniti sultana; poslao mu je u ime Ivana Sigismunda danak, kao da je potonji još uvijek gospodar Sedmogradske; beglerbega Mehmeda Sokolovića uvjeravao je o vjernosti sultanu te da Erdelj i južna Ugarska pripadaju još uvijek Ivanu Sigismundu, koji je otišao u Košice da se vjenča s kćerkom rimskog kralja (Ferdinanda, A. S.).¹⁵⁴

Međutim, sultan je već zapovjedio Mehmedu Sokoloviću, rumelijskom beglerbegu,¹⁵⁵ neka udari na Ugarsku i Sedmogradsku. U doba kad je Brat Juraj pismima uvjeravao Sokolovića o svojoj vjernosti, stajao je beglerbeg s vojskom kod Petrovaradina.¹⁵⁶

149 A. Károlyi, *Codex (...)*, 41 sq - A. Huber, *nav. dj.*, 7(487) Vj. Klaić, *nav. dj.*, ondje.

150 G. Pray, *Epist. proc.* 2, 314. - S. Katona, *nav. dj.*, XXI. 1103 - Horváth, M., *nav. dj.*, 6-7.

151 Usp. Vj. Klaić *nav. dj.*, 232.

152 A. Huber, *nav. dj.*, 16: "Aber der grösste Theil der Siebenbürger, besondcers die Sachsen und Székler wie die Adel des Landes ostlich von der Theiss harrten and Georg Seite an." Jordáky, L., *nav. dj.*, 22.

153 Usp. Vj. Klaić, *ondje* - L. Jordáky, *nav. dj.*, 21. - M. Horváth, *nav. dj.*, 250 i dalje.

154 A. Károlyi, *nav. dj.*, 310 si. - Barovius, J. D., *Commentariorum de rebus Ungaricis (...)*. *Monumenta Hung. historica, II. Scriptores*. Tom. XVII.; Pest 1866; u djelima Forgách, F., Thury, J., *Franknoi, V.* i drugih pisaca već spomenutih djela.

155 *Beglerbeg* - tur. beylerbeyi, sultanov namjesnik u najvećoj vojno-upravnoj oblasti Usp. Šabanović, H., *Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI. stoljeća. Godišnjak Društva historičara Bosne i Hercegovine*, XI. Sarajevo, 1960., 174-184.

156 Poklisar *Malvezzi* bio je nakon priopćenja Ferdinandove poruke uhićen i bačen u kulu na Bosporu ("jer poklisari jamče za riječ zadatu od svojih gospodara").

Budući da je Ferdinand uputio njemačke vojnike u Sedmogradsku,¹⁵⁷ mislio je Sokolović da mu Brat Juraj može pomoći u čišćenju područja od spomenute vojske. Prvih dana rujna 1551. prešao je Sokolović s vojskom (oko 40 tisuća momaka) Dunav kod Petrovaradina, a zatim Tisu, pa je uz neznatne otpore zauzeo Bečej, Bečkerek, Čanad i Lipu, a već je 15. listopada bio pred Temišvarom. Grad je branila posada španjolskih i njemačkih vojnika, a zapovjednik Stjepan Losonczy veoma je uspješno izvodio obranu te je Sokolović izgubio mnogo ljudi i napokon je 27. listopada uzmaknuo prema Tisi.¹⁵⁸

Vijesti o vojnom pohodu i uspjesima Turaka zabrinule su bile Ferdinanda, poduhvat nije bio izvediv; markgrof Sforza *Pallavicini* doveo je sobom u Erdelj hrvatski ban *Zrinski* mogao poduzeti četovanje u bosanskim krajevima i tako svratiti pozornost Sokoloviću, budući da su se potonjem pridružile brojne slavonske i bosanske čete pod zapovjedništvom *Ulama-bega*. Ferdinand je u svoju zamisao upleo slavenskog zapovjednika Luku *Sekelja*, senjskog kapetana Ivana *Lenkovića* (tada je počeo graditi tvrđavu Nehaj). Međutim, takav poduhvat nije bio izvediv; markgrof Sforza *Pallavicini* doveo je sobom u Erdelj krajem listopada nekoliko tisuća vojnika, a Brat Juraj je digao pučki ustanak u samoj zemlji.¹⁵⁹

Svu tu vojsku protiv Turaka vodili su Brat Juraj, I. Castaldo i T. Nádasdy prema Lipi (duž rijeke Moriša). Beglerbeg Sokolović bio je povjerio obranu spomenutog grada i tvrđave hrabrome Ulamu-begu. Posadu grada su činili 5000 momaka, a slabo utvrđeni varoš zauzeli su ljudi Jurjevi i drugih zapovjednika na juriš i počeli su opsjedati tvrđavu u koju se bio sklonio Ulama-beg s preostalih 1500-2000 vojnika.¹⁶⁰ Međutim, došlo je do spora između Brata Jurja s jedne i Castalda te drugih zapovjednika s druge strane.¹⁶¹ Posljedica je jamačno bila kobna i krvava, jer pisci (među njima i Vj. Klaić)¹⁶² misle da je opreka buknuła pod Lipom završila ubojstvom Brata Jurja u prosincu iste godine.¹⁶³ Razlika je bila veoma očita u shvaćanju borbe protiv Turaka općenito: Brat Juraj je digao mnoštvo Erdeljaca na noge za obranu zavičajne zemlje i slobode, Castaldo je pak plaćenički pristupio bojnim pohodima; Utišinovića je tjerala u bojeve že-

157 Juraj Utišinović je u pismima M. Sokoloviću tumačio da su njemački vojnici u Erdelju samo radi nemira koje su potakli nezadovoljnici. Pripomenuti treba da je sva pisma Sokoloviću Brat Juraj napisao *sporazumno* s T. Nádasdyjem i I. Castaldom.

158 A. Károlyi, *nav. dj.*, pismo od 30. rujna 1550. - usp. u djelima: M. Marczali, *Erdély története*. Budapest, 1935. - Pascu, St., *Istoria Transilvaniei*. Nagyszeben, 1944. - Kaspar, B., *De bello pannonico* {...}, Vidobonae, 1762. - Bucholtz, F. B., *Geschichte der Regierung Ferdinand I.* (mjesto?). 1836., 240-2290. - Pray, G., *nav. djelo*.

159 usp. Ognj. Utješinović. *Izprave ka životopisu kard. brata Gjorgja Utješinovića prozvanog Martinusiem*. Starine, JAZU, knj. XII. Zagreb, 1880.42, 128. - Isti, *Životopis kardinala brata Gjorgja Utješinovića, Prozvanog Martinusius*. Rad JAZU, knj. LIII, str. 1-93. J. Löwencklau, *Histohae musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII*. Francofurti, 1591. - H. Oertl, *Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerung der Städte und Festungen in Hungern, Siebenbürgen mit Türken* (...). Nürnberg. 1602.

160 Usp. A. Károlyi. *Codex epist.*, pismo od 30. rujna 1551. - Utješinović, Ognj., *Lebensgeschichte des Cardinals Utješinović*. Wien, 1881., 35 i dalje. - Klaić, Vj., *nav. dj.*, 233.

161 A. Lukinich. *Geschichte Siebenbürgens von E. G. Tschernembl*. Bécsi Magyar Történelmi intézet évkönyve, Bécs, 1931.

162 Vj. Klaić, *nav. dj.*, 233.

163 M. Horváth, *nav. dj.*, 363. - Pray, G., *Epist. proc.* 2.

lja da svijet povjeren njegovu upraviteljstvu živi mirnije, sigurnije na rodnom tlu, a Castaldo je prisluškiavao potvore, spletke, koje su krijepile njegovu zavist. Uznemireni Ferdinand, osjetljiv na svako izvješće koje nije bilo sukladno s njegovim zamislima, već je imao povjerljiv nalog neka se Fratra makne s puta, ako čini što protiv njega, što poistovjećuje s pogibeljima za državu i kršćanstvo.¹⁶⁴

Već od 16. listopada poslušao je I. Castaldo potvoru bivšeg tajnika Jurjeva (Pesty) da Brat Juraj želi izručiti Ferdinandove čete Turcima te s pomoću sultanovom sam zavladati Sedmogradskom. Ferdinand je pak k tomu pribrojio sličnu potvoru nekog mletačkog trgovca koji se bio navodno povratio iz Carigrada. Nikola Benger međutim s pravom ističe, da je jedini Ivan Castaldo proglasio Brata Jurja izdajicom (*Unicus Joannes Castaldus proditorera affirmat, a quo ceteri nimium creduli hanc turbidem hauserunt opinionem*).¹⁶⁵ Tako se Brat Juraj našao silno osamljen: za Ferdinanda i njegove pristaše bio je izdajicom, krivokletnikom,¹⁶⁶ a Turci su pak tražili njegovu glavu ili neka im ga se izruči u okovima (*Hinc illae irae Solymanni, quibus dedit in mandatis Proceribus Transylvaniae, ut Georgium quovis occasione e medio tollendum curent, aut captam et catanis oneratum ad se mittant*).¹⁶⁷

Kad je 22. studenog zapovjednik tvrđave Ulama-beg ponudio predaju pod uvjetom da ga puste slobodno proći s posadom, Brat Juraj je zagovarao ponudu predaje, jer bi se tada prije zime Ferdinandove čete mogle usmjeriti protiv Sokolovića u nadi da bi se mogli povratiti izgubljeni gradovi u Potisju. Ostali zapovjednici nisu to htjeli čuti pače su držali da je takav postupak Jurjev dokaz u prilog njegove tobožnje izdaje. Međutim, kad su nakon nekoliko dana počele duge ravničarske kiše, a vojsci je ponestalo hrane,¹⁶⁸ dok su se neredovite erdeljske čete počele razilaziti, nije se moglo odlagati ponudu Ulama bega. Pročulo se također da je u pomoć Lipi krenuo Mehmed Sokolović i budimski paša *Ali-beg*, pa je I. Castaldo pustio 28. studenog Ulama-bega slobodno otići iz grada. No, napetost i nesnošljivost prema Bratu Jurju nije popustila. Prema nekim vijestima¹⁶⁹ Juraj se potajno sastao s Ulama begom nakon predaje Lipe kako bi ga sklonio da se vrati preko Bečeja i Bečkereka. Zapravo je htio tako ostvariti zamisao da progoneći Turke vrati spomenute gradove.

Nakon događaja oko Lipe gdje se Brat Juraj istakao svojom srčanošću¹⁷⁰

164 Prema mađarskim i njemačkim piscima Vj. Klaić je u svome djelu sir. 233 zabilježio ponovljeni nalog Castaldu: "Ako se inače ne može stvari pomoći, neka fratra (Jurja, A. S.) preteče i neka ga radije makne s puta nego da čeka kako će ovaj izvesti protiv njega na štetu čitave države i cijeloga kršćanstva."

165 N. Benger. *Annalium eremi - coenobitorum* (...). Posenii, 1742., 195-196.

166 Pismo I. Castaldu kralju Ferdinandu; *Szászsebes*, 16. listopada 1551. - Pray, G., *Epist. proc.* 13; - pismo S. Pallavicinija kralju Ferdinandu, Lipa 30. studenoga 1551. - usp. Pray, G., *nav. dj.*, 2, 314.

167 N. Benger. *nav. dj.*, 196. *Istvánffy, N., nav. dj.*, 182 (ad annum 1550.).

168 Ferdinandova vojska nije imala niti teških topova za uspješnije napade. Tlo je bilo raskvašeno, natopljeno zbog dugih kiša pa je pokret momčadi bio veoma otežan kao i doprema hrane.

169 Usp. Vj. Klaić, *nav. dj.*, 233. - J. Löwneklau, *Histioiae muslimanae Turcorum de monumentis* (...), Froncoforti, 1591. - Károlyi, A., *Codex epist.*, 342 st.

170 A. Milin. *nav. dj.*, 7 (prema podacima iz djela Ognj. Utješinovića).

treba za razumijevanje Jurjeve osobnosti i postupaka spomenuti dva pisma. U prvom pismu 4. prosinca 1551. piše kralju Ferdinandu: "Zašto mi nakon predaje Lipe nismo neprijatelja progonili te smjesta pošli osvajati Bečej i Bečkerek, doznat će vaše veličanstvo u svoje vrijeme. Sada su naše čete zbog dugotrajne podsade i nepogode vrlo izmorene, te su vojnici koji su ovaj put dugo služili, pušteni svojim domovima. Hoće li nastaviti rat ili ne, zavisi o odluci vašeg veličanstva; ako bi se htjelo ratovati, morala bi se podići nova vojska i što prije sazvati sabor na koji treba vaše veličanstvo doći osobno."¹⁷¹ Dva dana zatim, 6. prosinca opet u pismu kralju potiče ga, neka što prije sazove ugarski sabor i odredi gdje bi se kralj mogao sastati s njime; javlja mu da je urekao erdeljski za 21. prosinca, a uskoro će skupiti također sabor za istočnu Ugarsku.¹⁷² (Bio je to sabor na koji sazivač nije stigao nikada).

Zanimljivo je također, da je 7. prosinca poslao Brat Juraj svu svoju korespondenciju s Mehmedom Sokolovićem.¹⁷³ Ferdinand je 14. prosinca (iz Graza) odgovorio Bratu Jurju da se slaže sa svim što je učinio i iznosi njegovu razboritost. Car Karlo V. je također uputio pismo Bratu Jurju kao odgovor na zahvalnicu Jurjevu što ga je preporučio papi za kardinala. Car mu piše: "Ti se ističeš svojim duhom nad sve svećenike ovoga vijeka, jer ti braniš kršćanstvo svojim savjetom i mišicom protiv bijesu nevjernika."¹⁷⁴

Nažalost, ni jedno od spomenuta dva vladarska pisma Brat Juraj nije pročitao, nisu ga zatekla živa. Ostali su arhivska građa.

Prema bilješkama i postupcima Brata Jurja u prosincu 1551. motritelj može lako utvrditi da je veliki ratnik i pomiratelj, veliki državnik svoga doba i zaštitnik svoga naroda želio urediti račune. Kao da je naslutio skori dan svoga skončanja.

Svoj banderij od 1500 momaka što ga je vodio kao erdeljski vojvoda raspustio je Brat Juraj nakon predaje Lipe. Uza se je zadržao tek svoju tjelesnu stražu i spremio se na put na urečeni sedmogradski sabor u Vásárhely. Prema predaji bio je smiren, a usput je želio svratiti u svoj grad Vinicu¹⁷⁵ (Alvincza, Vintu de Jos). Ondje je dočekao i primio kao goste I. Castalda i S. Pallavicinija koji su vodili svoje čete u zimske stanove.¹⁷⁶ Kardinal još neogrnut grimizom i gospodar Sedmogradske primio je goste, pa je želio susret proslaviti i dolično ugostiti svoje posjetitelje u nedalekom erdeljskom Biogradu (Alba Juliji). Neoprezan, onamo je poslao radi pripreme dočeka najveći dio tjelesne straže i služinčadi.¹⁷⁷

171 A. Károlyi, *nav. dj.*, pismo od 4. prosinca 1551.

172 Isto djelo, pismo od 6. prosinca 1551.

173 SfA, Fasz. 75. - Károlyi, A., *isto djelo*. - Klaić. Vj. *nav. dj.*, 233.

174 *Ista djela*, ondje.

175 *Vinica* (Alvincz, Vintu de Jos) bio je Jurjev grad na lijevoj obali rijeke *Moriša*. Brat Juraj je rado boravio ondje.

176 Prema arhivskim izvorima i mišljenjima pisaca I. Castaldo i S. Pallavicini su trebali dogovoriti se i ugovoriti zimovnike za vojsku. No jačačno je urota prije skovana pa je nezaštićena kardinala najlakše bilo umoriti u njegovu domu gdje nije bilo ni straže ni služinčadi.

177 Opis dočeka i raspoloženja u Vinici usp. Gy. Lissák. *Aranykigyó*. Budapest, 1970., 9-59. Roman je pisan prema arhivskoj građi i objelodanjenim životopisima Brata Jurja.

Urotnici i zavidnici odlučili su skončati Brata Jurja u njegovu vlastitom domu.

Jutrom 17. prosinca¹⁷⁸ ušlo je 150 Talijana i Španjolaca kroz otvorena vrata u grad, zauzeli su sve ulaze i vrata. Pallavicini je pak sa dva španjolska i šest talijanskih časnika ušao u predsoblje erdeljskog gospodara. Marko Antonije Ferrari, tajnik Jurjev ušao je sa spisima u ruci u kardinalovu radnu sobu. Prema M. Horváthu, kardinal je stajao ispred radnog stola na kojemu je bio otvoren časoslov, dnevnik, pribor za pisanje i pješčana ura (jamačno je prije polaska na put molio svećeničke hore - časove).¹⁷⁹ Pozvao je tajnika neka mu priđe i preda spise,¹⁸⁰ a kad se u njih zadubio, zadao mu je Ferrari bodežom dva udarca u zatiljak. Krepki starac bacio je napadača pod stol. Ali provalili su ostali urotnici s Pallavicinijem te su ga ranili na vratu i licu. Prema nekim piscima Brat Juraj je uzviknuo: "Braćo, što radite?"¹⁸¹ dok mu treći stavljaju u usta: "Što sam zla učinio?"¹⁸² Prostrijeljen s leđa Brat Juraj se srušio na tlo zazivajući: "Isuse ... Marijo ..."¹⁸³ Jedan od sudionika umorstva (Mercada) odrezao je mrtvome kardinalu desno (dlakavo) uho,¹⁸⁴ da ga pošalju kralju.

U svome izvješću Ferdinandu I. napisao je I. K. Castaldo: "A placido a dios de quitar del mundo a fray Giorgio" (Svidjelo se Bogu da Brat Juraj napusti svijet),¹⁸⁵ no zaboravio je spomenuti istinu, da je kao urotnik pogazio i prekršio temeljno, ljudsko pravo gostoprimstva.

Mrtvo tijelo kardinalovo ležalo je na istome mjestu umorstva kroz 70 dana,¹⁸⁶ a tek onda su ga kanonici¹⁸⁷ albajulijskog kaptola zakopali u grobnici stolne crkve. Na grobnom kamenu napisano je: *Omnibus moriendum est* (svi moraju umrijeti).

7. Nakon umorstva

U skladu sa svojim makijavelističkim ponašanjem Ferdinand Habsburg je potpisao Utišinovićevu smrtnu osudu u pismu od 20. srpnja 1551. koje je

178 Usp. A. Bechet, *Histoire du ministère du cardinal Martinusius* (...) Paris. 1715., 405. bilježi da je umorstvo bilo 19. prosinca, što je pogrešno. – Horváth M., *nav. dj.*, 361. - Svi pisci životopisa Brata Jurja suglasni su da je ubojstvo učinjeno 17. prosinca, što potvrđuje pismo 1. Castalda kralju Ferdinandu istoga dana. - Usp. Károlyi, A., *nav. dj.*, pismo 17. prosinca 1551.

179 M. Horváth. *nav. dj.*, 361.

180 Vj. Klaić, *nav. dj.*, 235.

181 U životopisima *Ognj. Utišinovića*. - usp. Milin A., *nav. dj.*, 8.

182 Gy. Lissák, *nav. dj.*, 65.

183 Svi su životopisci složni u tome, da su spomenute riječi bile posljednje Jurja Utišinovića. Smrt je bila mučenička: pojedinosti o ranama, o udarcima se dopunjuju, ali potvrđuju okrutno umorstvo.

184 Od djetinjstva imao je Juraj Utišinović dlakavo (rutavo) uho. Mađarski pisac Kuban E., dao je naslov svome romanu: *Fratar rutava (dlakava) uha*. (Kuban, E., *A szörös fülű barát* (...). Timisoara, 1942. - Usp. Horváth, M., *nav. dj.*, 361. - T. J. H. Mar, *Posmrtnica o mučeničkoj smrti kardinala Jurja Utišinovića*, VI. (1982.), 1(10), 14-18.

185 A. Károlyi, *Codex epist*. Pismo I. K. Castalda, 17. prosinca 1551. – Horváth, M., *nav. dj.*, 362.

186 Usp. A. Bechet, *nav. dj.*, 418. - L. Szabó, *Spomen brata Jurja u Čenstohovi*. Miljevci, IV. (1980.), 1, 15. - U svih pisaca životopisa Brata Jurja koji su spomenuti u ovom radu potvrđen je podatak da je mrtav ležao 70 dana neukopan.

187 Usp. Mar, T.J.H., *nav. dj.*, str. 17. pisac spominje posebice naddekana albajulskog Mirka Vegedija.

uputio vojskovođi markizu Giambattistu *Castaldu*. U njemu doslovce piše: "(...) premda se nadamo da će se Frater Georgius dobro i vjerno ponašati kako i dolikuje dobru čovjeku, uza sve to ti ipak poručujemo i nalažemo, ako sigurno doznaš, da on nešto snuje na našu očitu propast, da onda u tom slučaju protiv njega postupiš i poduzmeš ono što bude zahtijevala nužda našega kraljevstva i naših vjernih podanika: (time) ćeš izvršiti nad njim Našu volju."¹⁸⁸ Nema nika-kve sumnje da je spomenuta kobna uputa dovela do krvave prosinačke noći u Alvinczu.¹⁸⁹

Treba se prisjetiti da je Ivan Zapolja (Zapoljski) izvukao Brata Jurja iz pavlinskog samostana u Ladi na Šaju (Sajó-Lád) 1527. godine. Trinaest sljedećih godina bio je Brat Juraj najboljim savjetnikom i suradnikom Zapoljinim. Od god. 1534. Utišinović je velikovarádinski biskup (Nagyvárad) i rizničar ugarske kraljevine. Poslije smrti Ivana Zapolje (1540.) postao je skrbnikom i odgojite-ljem mladog Ivana Žigmunda. Na saboru u Tordi (1544.) izabran je za glavnog zapovjednika vojske, rizničara i vrhovnog suca. Uspon redovnika mogao je i morao izazvati u nesložnu kraljevstvu, među zlobnim i krivokletničkim veli-kašima zavist koja je bujala do osvetoljubivosti. Poglavitito kad je "ugovorom u Mühlenbachu 15. siječnja 1551. odstupio Utišinović u ime kralja Ivana Sigi-smunda kralju Ferdinandu Ugarsku i Erdelj."¹⁹⁰

Kralj Ferdinand I. jamačno u "znak zahvalnosti" predložio je papi Juliju III. neka proglasi Brata Jurja kardinalom. Predložio ga je 4. kolovoza 1551., a Papa ga je 12. listopada iste godine učinio stožernikom Crkve.¹⁹¹ Kraljeva nagrada stožerničkim grimizom bila je jamačno himbena, jer ne ogrnuvši grimiz Brat Juraj je šezdeset i šest dana poslije promaknuća ubijen. Novi je kardinal po-ginuo pod udarcima mačeva i bodeža ubojica koje je poslao "zahvalni" kralj Ferdinand I.

Trebalo je pripomenuti ponešto o slijedu događaja kako bi se moglo upita-ti: što se dogodilo u kralju i oko njega te je naglo promijenio svoje mišljenje i ponašanje prema Utišinoviću? Psiholozi bi možda utvrdili da je kralj bio labilna osoba, oštećen u psihičkom životu. Jednostavniji bi ljudi mogli zaključiti da je bio prevrtljivac, nedostojan kraljevskog položaja i moći. No, domišljanja mogu biti zanimljiva, ali sigurno Ferdinand I. nije vjerovao Jurju Utišinoviću: možda mu je bio zavidan (Brat Juraj je bio doista sposoban, poznat i priznat među žiteljima Sedmogradske), možda ga se bojao (bio je moćan i sposoban vojsko-vođa), možda ga je pohlepa uputila zločinu (pričalo se o bogatstvu poglavara Sedmogradske), možda... Koliko je osjetljivost kraljice Izabele, Zapoljine udo-vice, pridonosila kraljevoj sumnjičavosti može biti zanimljivo, ali mrtva stožer-nika ne može oživjeti.

188 O. Utješenović, *Životopis kardinala brata Đorđa Utješenovića, prozvanog Martinusius*, Rad JAZU 53. Zagreb, 1880., 88.

189 *Alvincz*, mađž.; *Viritu de Jos*. rumunj.; *Vinica*, hrvatski.

190 E. Laszowski, *Utješinović Martinušević Đuro (Utiessenovich-Martinuzzi). Znameniti i zaslužni Hrvati (...)*, 71.

191 Gulik-Eubel, *Hierarchia catholica Medii et Recentioris aevi*. III. Münster. 1923., 32, nota 6.

Već je spomenuto, da je Brat Juraj u političkoj igri između Sulejmana nazvanog *El Kanuni* (Zakonodavac) i Ferdinanda Habsburga vrlo umiješno, oprezno i spretno poszigao slobodu Erdelja, stanovitu neovisnost. Primao je doduše turske časnike, čauše, izaslanstva. Ali često je postupao u dosluhu s Ferdinandom.

No, u razmatranju umorstva Brata Jurja nehotice se nameće razložito pitanje: koja je razlika u postupcima kršćanskog, zapadnoeuropskog vladara i muslimanskih vlastodržaca? O ozbiljnom pitanju rasprave nisu možda uvijek usklađene, ali treba upozoriti na nekoliko činjenica: unutar turske države moglo (je) biti čisto kršćanskih autonomnih krajeva i župa: u Poljicima u Dalmaciji između Splita i Omiša mogao je od muslimana stanovati samo emin (ubirač poreza),¹⁹² a slično je bilo oko Letnice (skopska Crne Gore) i drugdje. K tomu treba imati na umu da su Turci imali vazalne države koje su ostale kršćanske bez ikakva islamiziranja tamošnjeg žiteljstva: Vlašku (od 1411. do 1877.), Moldavsku (od 1504.) i s Papinim dopuštenjem Dubrovačku Republiku (od 1526. do 1806.). Polumjesec je imao u tome psihološku prednost pred protivnikom sa Zapada, koji je u ime raznih kršćanskih smjerova (primjerice protestantskih) međusobno obračunavao vrlo okrutno. K tomu, Habsburg je osim obrane kršćanstva branio dinastičke, osobne, centralističko-kraljevske probitke i ciljeve. Razmišljanja o dva teokratska sustava: *Respublica christiana* i *Respublica islamica* u naše vrijeme su uistinu zanimljiva i poučna.¹⁹³ Treba se nadati da će povijesni "slučaj Utišinović" pomoći znanstvenim istraživanjima protumačiti složenost odnošaja između kršćana (familia Christiana) i islamskih upravljača tijekom stoljetnog suživota na hrvatskim i srednjoeuropskim područjima.

Papa Julije III. bio je silno iznenađen umorstvom Brata Jurja i razložito se upitao: "Je li moguće da je vjerojatno na golo svjedočanstvo kletih ubojicah, da bi redovnik, svećenik, biskup, o kome se svagda znalo da je čestit, pobožan, savjestan: sad na jedared zadnjih dvaju mjeseci svoga 70 godišnjeg života zločincem postao?"¹⁹⁴ Papa je o umorstvu govorio u konzistoriju 18. siječnja 1552. te kralja Ferdinanda i ostale sudionike u zlodjelu udario kaznom *excommunicatione maiore*.¹⁹⁵ No, caru Karlu V. i kralju Ferdinandu I. uspjelo je zadržati proglas bule izopćenja. No, već je 30. siječnja 1552. bio *ad cautelam* apsolviran dok se slučaj ne prouči.¹⁹⁶ Zatim je ustrojeno posebno povjerenstvo na čelu s bečkim nuncijem Jeronimom *Martinegnom*. No, pravnički je postupak bio nepravilan (proučavanje spisa upućuje na takav zaključak), ali je Papa u listopadu 1553. odriješio kralja Ferdinanda i sudionike u ubojstvu od izopćenja najprije pod uvjetom (*ako su optužbe istinite*), a 14. veljače 1555. sasvim (*nullas censuras nullasque poenas incurrisset neque mereri ...*).¹⁹⁷

192 St. Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatska-slovenačka*. III. Zagreb. 1928., s. 562 (članak Poljica)

193 R. Mantran. *Histoire de la Turquie*. Paris, 1968. (Que sais-je? 539) - J. Bainville. *Histoire de la France*, Paris, 1962. - P. Belić, *Atentat na kardinala Utišinovića i sveti Ignacije Lojolski*. Zbornik *Synthesis theologica*. Zagreb. 1994., 545-576. i dr.

194 O Utješeniću. nav. dj., rad JAZU 54., 34.

195 A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*, II. Zagreb. 19875., 15, 17, 20, 21, 23-27.

196 L. Freiherrn von Pastor. *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, I-X. Freiburg. 1962, 1965. - GP. 6, 128. n. 6.

197 O Utješeniću, *Izprave k životopisu kardinala br. Đorđa Utješenića prozvanog Martinusiem*. Starine 12. Zagreb. 1880., doc. 17, str. 127.

Naviru, dakako, vrlo različite misli o tobožnjoj krivnji kardinala Utišinovića i o pravnoj valjanosti Martinegova istražnog postupka. No, Brat Juraj je bio lažno osumnjičen za veleizdaju, urotu protiv Habsburga. Ne treba biti Hrvat i braniti Brata Jurja, jer *Ludwing von Pastor* izričito piše, da je 12. listopada 1551. *der kroatische Paulinermönch Georg Utissenich* bio imenovan stožernikom Crkve, ali "der seine Würde nur kurze Zeit genoss, da er am 17. Dezember 1551 unter dein falschen Verdachte, mit den Türken verräterische Verbindungen zu unterhalten, von den Bevollmächtigten Ferdinands I. ermordet wurde ..."198 Slična uvjerenja napisali su brojni drugi, poglavito mađarski znanstvenici (primjerice K. *Juhász*) spomenuti u opisu literature.

O istražnom postupku u "slučaju" Brata Jurja, posebice o udjelu isusovačkog začetnika sv. Ignacija Lojolskog objelodanjena je nedavno vrlo značajna rasprava Predraga *Belića*. Osim arhivske građe iz isusovačkih zbirki, *Belić* je unio u raspravu niz vrlo zanimljivih razmišljanja o prilikama onoga doba.

Tragična osobna i političko-državnička sudbina Jurja Utišinovića potresla je onodobne uglednike, ali poglavito žitelje Sedmogradske. Potakla je smrt Brata Jurja brojne spisatelje i umjetnike. Napisani su o njemu *romani*,199 *tragedije*,200 naslikani su pojedini prizori iz njegova života.201 Sačuvane su bile u nas Utišinovićeve slike u franjevačkom samostanu na *Visovcu*, zatim u pavlinskom samostanu u *Kamenskom*,202 a značajan je portret u Draškovićevu dvorcu u *Trakošćanu*. U Hrvatskoj su prikazali Brata Jurja akademski slikar Bruno *Bulić* i kipar Kruno *Bošnjak*.203

Međutim, već je na skupu u Miljevcima u svibnju 1982. bilo istaknuto da bi uputno bilo pokrenuti postupak za beatifikaciju. Posebice se za to založila Smiljana *Rendić*, ističući "da bi trebalo uznastojati oko proglašenja blaženim i svetim fra Jurja Utišinovića, Hrvata, biskupa, pavlina, kardinala, ugarskog državnika iz XVI. stoljeća (...)".204 Uz prisjećanja na velikana svjetske povijesti generala de Gaulla čiju je svetost vojskovođe i državnika osloboditelja Francuske isticao kardinal Jean *Daniélou* i uspoređivao ga sa sv. *Lujom*, francuskim kraljem, i svete *Jeanne d'Arc*. Razvila je spisateljica svoja razmišljanja o "svetoj kruni ugarskoj" koju je Juraj Utišinović, hrvatski plemić i ugarski državnik, predao kralju Ferdinandu Habsburškom prema ugovoru između istog Ferdinanda i tada već

198 L. Freihern von Pastor, *nav. dj.*, ondje.

199 Primjerice: Gy. Lissák, *Az aranykígyó*. Budapest, 1970. - L. Passuth, *Viz tükrére krónikát vinni*. Budapest, 1980. i dr.

200 Primjerice: J. Drávai, *Martinuzzi (György)*. Gyöngyös, 1921. - L. Cselőfei, *Utyeszenics bíbornok*. Budapest, 1938. i dr.

201 U Częstochowi u pavlinskom samostanu redovnici su slikarski zabilježili mučeničku smrt svog subrata i priora Brata Jurja. Imena slikara nisu poznata. Od mađarskih umjetnika koji su slikali Utišinovića treba spomenuti Lajosa *Hidka*, Gyulu *Károlya*, Than *Hórona* i dr. U nas se u dvorcu Trakošćanu, gdje je živjela Jurjeva sestra Ana, nalazi vrlo lijepi portret Kardinalov (ulje na platnu). Ana je bila udata za grofa Bartolomeja Draškovića.

202 H. G. Jurišić, *Kardinal Juraj Utišinović u umjetnosti*. Zbornik *Miljevci*, str. 87-93. - U članku je pod 12. opisana slika Gy. *Károlya* na kojoj je lik Brata Jurja koji drži Misal pavlinskoga reda što je Utišinović dao tiskati 1537. Slika je velika 85x65 cm. A čuvala se do domovinskog rata (1991.) u Kamenskom.

203 *Nav. dj.*, ondje.

204 S. Rendić, *Što bi se potvrdilo kanonizacijom Jurja Utišinovića*, Zbornik *Miljevci*, 94. *Nav. dj.*, ondje.

pokojnog kralja Ivana Zapolje (o čemu je već bilo spomena); podsjetila je također da je ta kruna od 1102. do 1918. bila i vrhovni znak hrvatske državnosti.²⁰⁵ S. Rendić razmišlja o plemićkoj vjernosti Jurja Utišinovića, o posebnom milosnom daru *bratstva*, o teologalnoj kreposti *ljubavi* njegovoj u okrutnom vremenu, poglavito o njegovoj pokorničkoj i redovničkoj strogoći. U posljednjim godinama života isticao se u Brata Jurja osjećaj pravednosti i milosrđa što potvrđuju njegova pisma Ferdinandu (rujan 1551.). Svoja razmišljanja o Bratu Jurju i poticaj za pokretanje postupka za beatifikaciju sažela je Smiljana Rendić u četiri točke: najprije bi se potvrdilo da katolička svetost nije izvanpovijesna, zatim da sveti državnici i vojskovođe nisu nikakve "deformacije" nego rastu iz srca katoličkog osjećaja vjere; priznalo bi se da zemlje Jagelonskog pojasa u kojima je djelovao Brat Juraj (Hrvat, pavlin u Poljskoj, biskup i državnik u Ugarskoj) jesu tvrdi granični izrazi formacije nacionalnih bića i - konačno - potvrdilo bi se da Crkva ima svoja evanđeoska mjerila kojima sudi i povijesne grijehe naroda i istaknutih pojedinaca među njima.²⁰⁶

Brat Juraj je sasvim pouzdano zaslužio svojim životnim djelom, poglavito mučeničkom smrću priznanje, odličje koje pripada ugodnicima Božjim i velikanima duha, kreposti u svagdašnjoj životnoj borbi.

8. Zanimljive pojedinosti iz života i rada Brata Jurja

Među zanimljivim pojedinostima iz života i rada našega Brata Jurja treba najprije istaknuti njegov osjećaj pripadnosti narodu iz kojega je potekao. Već je spomenuto u radu kako je za života i mučeničke smrti bio "infans Croatiae" te da je uvijek priznavao, da je "natus de stirpe Croata". Uklesao je to priznanje u kamen iznad ulaza u svoj dom neka namjernik i gost ne bude u zabludi.²⁰⁷ Budući da su neki pisci krivo bilježili o podrijetlu Jurjevu ("Georgii hujus Cardinalis Fratrem Germanum"), pavlinski ljetopisac N. Benger je odlučno utvrdio podrijetlo i narodnu pripadnost Brata Jurja spomenutim uklesanim natpisom na ulaznim vratima u dvorcu u Szamos Újváru.²⁰⁸

Brat Juraj je, dakle, bio naš hrvatski sunarodnjak koji je u mladoj dobi krenuo u svijet da svoju mladost, muževnu i zrelu dob daruje u službi velikim idealima u životu koji mu nije bio sjajan. Takav je ostao do kraja života, do posljednje riječi koju je izgovorio. U prilog tome treba zabilježiti da su u Bečkome državnom arhivu (Österreich, Staatsarchiv, StA Wien) sačuvani zapisnici saslušanja

205 Prvi ostrogonski nadbiskup Čeh Rudla, benediktinskim imenom Askerik, donio je spomenutu krunu iz Rima od pape Silvestra II. Svako se pak njeno odnošenje s ugarskoga državnog područja držalo protuzakonitim.

206 Usp. S. Rendić, nav. dj., 115.

207 Na ulaznim vratima u svome dvorcu u Szamos Újváru uz klesani grb Brata Jurja latinski je natpis: *Frater Georgius infans Croatiae, Episcopus varadiensis et thesaurarius regae majestatis. MDXXXX*. Hrvatski slobodni prijevod vidi Miljević, V. (1981.). 2 (9) 15. Ondje je objelodanjen puni latinski tekst s pokrajnih vrata istoga dvorca kao i hrvatski prijevod. - Ovaj drugi latinski natpis objelodanio je Nikola Benger, nav. dj., 194.

208 N. Benger, nav. dj., 194-195.

na Jurjevu dvoru nakon njegova umorstva. Ondje je zabilježeno, da je tumač prevodio ispitivačeva pitanja na hrvatski jezik (in lingua dalmatica) kako bi saslušane osobe mogle razumjeti.²⁰⁹ Očito je Brat Juraj do kraja svoga života bio okružen u dalekoj Sedmogradskoj svojim sunarodnjacima i zemljacima kojih se nije stidio.

Spomenuto je također u ovom radu da je Brat Juraj ostao do kraja jednostavni pavlin koji je zreloom odlukom obukao redovničku odjeću i nosio je neprestance za života u svim prigodama: preko nje je navlačio oklop, u njoj je odlazio na pomirbene pregovore, u njoj je predsjedao vijećanjima i saborima. Obavljao je redovničke službe samostanskog priora, ali nikada nije bio generalom svoga Reda na što je također upozorio N. Benger.²¹⁰ Iz pavlinskoga samostanskog razdoblja života Brata Jurja posebice treba istaći spomen sačuvan u jasnogorskom samostanu u Częstochowi (Poljska).²¹¹ Na zidovima iznad glavnog ulaza u samostan sačuvane su slike iz života Brata Jurja. Sedam ih je, a istraživanja poljskih povjesničara umjetnosti upućuju na zaključak da su naslikane sedamdesetak godina nakon Jurjeva ubojstva. Pet slika rađeno je na zidu, a dvije su na platnu. Sadržajno tri su slike vezane za tragični Jurjev svršetak, ali L. Szabó misli da nisu povijesno pouzdane.²¹² Na prvoj slici prikazan je Brat Juraj među braćom, na drugoj predaje ugarsku krunu Ferdinandu I. u nazočnosti kraljice Izabele, na trećoj pak papa Julije III. s obje ruke drži kardinalski šešir nad glavom Brata Jurja; umorstvo Jurjevo je naslikano na četvrtoj a na petoj je Brat Juraj na odru. - Na drugom katu częstohowskog samostana dvije su slike sadržajno vezane za život Brata Jurja. Na jednoj je prikazan Brat Juraj kao skrbnik kraljevića Ivana Sigismunda, na drugoj pak opet naslikano je umorstvo Brata Jurja. Spomenute dvije slike su rađene - kako je spomenuto - na platnu.²¹³

Zavidnici i zlobnici Brata Jurja mislili su ne samo o njegovu usponu na društvenoj ljestvici,²¹⁴ nego da je i veoma bogat. Budući da je bio kraljevski namjesnik, velikovaradinski biskup i državni rizničar takve primisli mogle su biti u glavama njegovih protivnika. Međutim, kad je nakon umorstva učinjen popis imetka i sadržaj pojedinih pretinaca njegova radnog stola iznenadio se i I. Castaldo i popisivači. Zapisnik o svemu što je bilo "in ladula propria Reverendissimi Domini Varadiensis ... in camera sua habuit, fuerant repositi..." nije

209 StA, Wien, Fasz. 75, zapisnici o saslušanju *Katarine*, sestre Jurjeve, *Nikole*, kaštelana, *Franje* "qui fuit capitaneus", *Ivana* i drugih.

210 N. Benger, *nav. dj.*, *Catalogus patrium generalium* (appendix) XXXIII. i XLIII, - Doslovce latinski: P. Stephanus - eo nomine quartus, cognomento de Lorandhaza, ex Gyengyessino cap. 66, ad Annum 1484. electus anno 1496. et secunda rursus vice anno 1506. quo GEORGIUS MARTINUSIUS Ordini Proto-Eremitico in Monasterio Ladensi nomen dedit. juxta P. Eggerer pag. 306. Demum pretiosa morte (cujus seriem refert memoratus Eggerer pag. 276) oblit anno 1512.

P. Gregorius - ejus nominis quartus, electus 1551. Quo itidem anno exeunte Eminentissimus Cardinalis GEORGIUS MARTINUSIUS gladiis impiorum, thesauris ejus inhiantium, indigna caede subilatus est, anno vero sequenti 1552. B. Peter Stanislaus Oporovius transiit ad Superost.

211 L. Szabó, *Spomen na brata Jurja u Čenstohovi, Miljevci*, IV. (1980.) i (6). 14-17.

212 *Ondje*.

213 Opis pojedine slike vidi u spomenutom članku L. Szabóa.

214 Horváth, M., *nav. dj.*, 3: "az alacsony sorsból magasra emelkedettek ..."

potvrdio nade urotnika, jer je bila neznatna količina većih i manjih zlatnika (numismata magna auera aliquot), prstenovi biskupovi, novčići i "serpens aureus" - zlatna zmija, po kojoj je roman Gy. Lissáka dobio svoj naslov.²¹⁵ I. Castaldo u pismu kralju Ferdinandu I. upućenom 30. siječnja 1552. (umoreni Kardinal još nije bio ukopan) izvješćuje o preuzimanju imetka Brata Jurja i priznaje kako je iznenađen koliko je malo posjedovao pokojnik, a bile su kružile glasine o njegovu silnu bogatstvu.²¹⁶ - Brat Juraj bio je vrstan gospodar pa je kao pokladnik ozdravio gospodarski državu što mu priznaju suvremenici (Valentin Farkaš u pismu Tomi Nádasdyju, 1534.),²¹⁷ ali ništa nije učinio protiv čestita i poštena rada za opće dobro.

Među zanimljive podatke iz života i rada Brata Jurja treba spomenuti njegov postupak prema ljudima, poglavito prema vojnicima. Nedavno je to sažeto zabilježeno riječima: "Suvremenici ga nisu voljeli. Dapače, mnogi su ga mrzili i klevetali. Juraj se, naime, uvijek najbolje osjećao u društvu siromašnih i prezrenih kmetova, premda bijaše visoki crkveni dostojanstvenik. Posjećivao je svoje vojnike, rado je slušao njihove pjesme, dapače često sudjeluje u njihovim borbama i vježbama. Ferdinand poručuje da je kršćansko plemstvo krivo za katastrofu kraljevstva. Turci su obećavši kmetovima slobodu zadobili njihove simpatije."²¹⁸ Juraj je svojom vidovitošću za nekoliko stoljeća pretekao mišljenje svoga doba.²¹⁹ Mislim, da je u prvim rečenicama zanemarena istina koja je već spomenuta u ovom radu; velikaši, visoko plemstvo teško je podnosilo Jurja Utišinovića koji se svojim zalaganjem i sposobnostima vinuo iznad onih koji su rođenjem i baštinom bili visoko na društvenoj ljestvici. Istina je međutim – to je također već spomenuto – da su puk, vojnici i časnici iz naroda, niže plemstvo gledali u Bratu Jurju svoga zaštitnika i zagovornika.

Zanimljivo je također mišljenje o Bratu Jurju i razlozima njegova umorstva što ga je nedavno napisao već spomenuti Gy. Lissák, postavljajući pitanje: zašto je kralj ubio Jurja: "Zato što je Brat Juraj god. 1551. tražio i zahtijevao oslobođenje kmetova. Tražio je neka se odmah ozakoni oslobođenje i objavi na državnom saboru... Te godine, 24. rujna pisao je Castaldu, vojskovođi carskih i kraljevskih vojska, neka zajedno s Nádasdyjem piše kralju i požure oslobođenje seljaka..."²²⁰ Jamačno je i to mogao biti razlog, ali ne jedini, umorstvu Jurjevu.

Brat Juraj, davno rođeni čovjek na našem kršu, borio se poput svih članova svoje obitelji protiv Turaka. Njihovim pravim saveznikom nikada nije bio, ali bio je također protiv Habsburgovaca i njihove politike. Protegnut na kotaču

215 StA. Fasz. 75 *Anotacio bonorum qui erant in ladula episc. Varadiensis*, nr. 12 - Usp. pismo Iv. Castalda kralju Ferdinandu 30. siječnja 1552. o preuzimanju imetka Brata Jurja.

216 StA. Fasz, nr. 14/5: "(...) vere miror et stupefactus remaneo quomodo tam pauca reperxa sint respectu multorum quae fama erat hie asaervata esse ..."

217 Usp. Pray, G., *Epist. proc.* 2, 48. - Papp, G., *Vaj mely csoddlatos vala bölcsessége*, Népszabadság, srijeda 27. siječnja 1982., str. 7.

218 Misao koja je ovdje istaknuta zabilježena je u pismu Brata Jurja upućenom kralju Ferdinandu 31. ožujka iz Enyeda. Govori o "Rascianima" - koji su se priklonili Turcima. - usp. Károlyi, A., *Codex epist.*, pismo br. 142.

219 L. Szabó, *Utješinović u Madžarskoj. Miljevci*, IV. (1980.) 2 (7), 12.

220 Gy. Lissák, *S Utješinovićem u Rumunjskoj. Miljevci*, V. (1981), 1 (8), 19.

povijesti između dvije velike sile olikotvorene u Sulejmanu II. i Karlu V. pokušao je Brat Juraj naći svoje mjesto i prostor.²²¹ Čini mi se, da je nepatvoreno čist u svojoj predanoj, gotovo zaljubljeničkoj službi dobroti i slobodi Brat Juraj umom i mišicom gradio svijet i povijest na rubovima gdje su se sukobljavale ljubav i mržnja, sloboda i nasilje. Bio je uvjeren da se Sedmogradska može održati nezavisnom i samostalnom ako u njoj ne bude ni Turaka ni Nijemaca. U tom smislu je djelovao ne bez pogibelji, ali ne i makijavelistički, kako misle poneki pisci.²²² Reljefno oblikovani pavlin nosio je u sebi čvrsto načelo: "Dominus adjutor et protector meus, quem timebo?"²²³ koje je imao uklesno "supra portam vero majorem interioris praesidii".²²⁴

9. Veličina i tragika Jurja Utišinovića

U prilikama prve polovice XVI. stoljeća lik Brata Jurja posebice se ističe u oblikovanju povijesnih zbivanja, poglavito u Podunavlju.

a) Veličinu Brata Jurja ne treba tražiti u njegovu društvenom usponu od sina hrvatskog malog plemića do kraljevskog namjesnika Sedmogradske i kardinala rimske Crkve, nego u naporima i pregnućima oko slobodnog razvitka i boljitka naroda, jer prema riječima A. Vrančića, nije u ono doba bilo tko bi se za vjeru, domovinu, slobodu i dobrobit suočio i usprotivio Turcima kao Brat Juraj. Jedva je uspio sklopiti velikovaradinski mir među zavađenim kraljevima, već se uvjerio da se Ferdinand neće moći oprijeti turskim napadima.²²⁵ Ta spoznaja potiče i usmjeruje Brata Jurja na ustrajan rad i bojeve za obranu naroda i zemlje.

b) Na pitanje kakav je čovjek bio Juraj Martinušević odgovara pisac L. Jordáky, da je u politici postupao znalački i pripominje, da je narodne probitke u svim prigodama stavljao iznad velikaških.²²⁶ U zalaganju za dobrobit puka predlagao je i tražio - kako je već spomenuto oslobođenje kmetova.²²⁷ Spomenuto je već također da je za vojnih pohoda bio među vojnicima, slušao njihove razgovore i pjesme, bio im blizak. Jednostavnost i demokratičnost približile su ga puku, sedmogradskim jednostavnim ljudima, a kroničari bilježe da su ga Sikulci voljeli ("A krónikák szerint a székelyek nagyon szeretették őt"),²²⁸ a tragična, nasilna smrt Brata Jurja snažno se je dojmila puka.²²⁹ Unatoč velikim dostojanstvima i ugledu, ostao je Brat Juraj primjeren i skroman čovjek u životu i ponašanju,²³⁰ uvijek redovnik - pavlin: Brat Juraj.

221 Gy. Papp, *nav. dj.*, ondje.

222 L. Szabó, *nav. dj.*, ondje.

223 N. Benger, *nav. dj.*, ondje.

224 *Ondje*.

225 L. Jordáky, *nav. dj.*, 21.

226 *Ondje*, 22. "A nemzet érdekeit minden körülmények között a nagybirtokos osztály érdekei fölé helyezi".

227 *Ondje*, 4.

228 *Isto djelo*, 22.

229 Horváth, M., *nav. dj.*, 362. - "Erőszakos halálának híre nagy benyomást tett a népre."

230 *Isto djelo*, 3.

c) U radu je bio veoma savjestan, brižan i sustavan pa je zabilježeno: "Svi suvremenici povjesnici isticalahu, da su na dan umorstva našli na njegovu stolu osim brevijara i ure također i njegov dnevnik, u kojem bje sve upisano, što bi učinio i što bi raditi imao. Kad bi dakle njegovi neprijatelji išta našli bili, što se za onako duga vremena njegova ministarstva ne bi slagalo bilo s čestitosti i religijom, zar ne bi oni bili (...) na vidik iznijeli ..."231

d) Iz razboritosti i sustavnosti u radu potekla su djela Brata Jurja u društvenom životu. Nikola Benger, Nikola Istvánffy, Ladislav Turóczy, Baltazar Krčelić, Mihovil Horváth, Martin Szentiványi, Ognjoslav Utješinović i drugi pisci ističu državničku mudrost i spretnost Jurja Martinuševića Utišinovića da na razmeđu svjetova, u Podunavlju, od preuzimanja uprave nad Sedmogradskom sačuva svoje područje nezavisnim i samostalnim. Podrijetlom iz hrvatskog plemstva i mladenačkom službom blizak Ivanu Zapolji prihvatio je Brat Juraj 1528. godine službu u upravi kraljevstvom. Učinio je to odlučno i razborito u doba kad su se velikaši i crkveni uglednici priklanjali kraljevima prema svojim potrebama i mijenjali ih prema svojim računicama.²³² Brat Juraj je ostao vjeran Ivanu Zapolji do kraljeve smrti, ali je u trenucima sve jače turske opasnosti učinio koliko je god mogao da se kraljevi pomire. Velikovaradinski ugovor 1538. djelo je Brata Jurja. Oko ostvarenja odredaba spomenutog ugovora brat Juraj se uporno zalagao kao i oko pomirbe udovice Zapoljine Izabele i Ferdinanda I. Iskusni ratnik i vojvoda u redovničkoj odjeći Brat Juraj nije vodio samo čete protiv Ferdinanda nego je sudjelovao u bojama s Turcima.

Vojnički nejak ratovati s golemom turskom silom Brat Juraj je povjerovao u pomoć i suradnju kralja Ferdinanda. Priznavao je doduše tursko vrhovništvo, ali je činio sve kako bi Sedmogradsku sačuvao od pretvaranja u pašaluk. Premda u sačuvanim pismima beglerbegu Mehmedu Sokoloviću ima izjava odanosti sultanu, Brat Juraj nikada nije bio - kako je spomenuto - saveznikom turskim. Teško je shvatiti odakle tolika snaga, pokretljivost, snalažljivost, umiješnost i spretnost u Jurja, čovjeka koji je iza sebe već imao zrelu dob. On je tada odlučan pokretač povijesti,²³³ čovjek bez kojega se ne može ništa u državi,²³⁴ odgovoran za zbivanja ikad se u njima ne spominje njegovo ime.²³⁵ U nesigurnim i nestalnim vremenima Brat Juraj obnašao je najodgovornije službe: pokladnik je, namjesnik i vrhovni sudac (thesaurarius, locamtenens et judex generalis), a postupno je primio i druge: postao je velikovaradinski biskup, gospodar Erdelja, kardinal.²³⁶ Neki pisci spominju da je bio ostrogonski nadbiskup, prvostol-

231 A. Milin, *nav. dj.*, 8 - citat iz životopisa što ga je napisao Ognj. Utješinović.

232 A. Huber, *nav. dj.*, 5.

233 M. Horváth, *nav. dj.*, 24, 29.

234 A. Huber, *nav. dj.*, 6 prema Lanz G., *Correspondenz des Kaisers Karl V.* - 2. 242, 253.

235 M. Horváth, *nav. dj.*, ondje.

236 Gy. Lissák, *Na grobu kardinala Utješinovića, Miljevci*, V. (1981.), 2 (9), 19.

nik ugarski. Međutim, već je N. Benger upozorio, da jamačno nije za života bio potvrđen spomenuti prvostolnički naslov, odnosno izbor.²³⁷ Ako mađarski pisci priznaju i danas Brata Jurja da je bio najveći političar svoga doba,²³⁸ tvorac samostalnog Erdelja,²³⁹ onda imajući na umu osobne odlike i značajke Brata Jurja treba povjerovati piscima koji misle, da je graditelja povijesti svoga doba poticala nutarnja, duboka i iskrena želja za općim probitkom i slobodom.²⁴⁰ U radu oko toga kao da nije znao za zapreke.

Veličina Brata Jurja u nesebičnom, predanom i iskrenom radu za opće dobro pretvorila se u osobnu tragiku. Golemih poteza i širokih zamaha u složenim prilikama nakon mohačke bitke (1526.) Brat Juraj prešao je daleko crtu ograničenosti i skučenosti svojih suvremenika. To je rodilo zavist i zlobu, presudne značajke ljudi skromnih sposobnosti koji su bili upućeni surađivati s njim. U doba pak poljuljana društvenog morala ubojstvo se činilo jednostavnim rješenjem. Za nepovjerljiva Ferdinanda I. i njegove suradnike jednostavnost obračuna i zlodjela nije predstavljalo opterećenje za savjest. Doduše, optužbom isprikom pokušao je Ferdinand umiriti Papu i javnost. Zapisnici o saslušanju svjedoka nisu ni danas dokazna građa protiv Brata Jurja, nego potvrde dalekosežnosti spleta, zavisti i himbe. Posebice treba upozoriti na pisma Sforze Pallavicinija kralju Ferdinandu (Lipa, 30. listopada 1551.)²⁴¹ i Ivana Krst. Castalda upućeno kralju iz Szászsebesa, 16. listopada 1551.²⁴² Obojica žele kralja uvjeriti kako je Brat Juraj nestalan: "istodobno se smije i plače, obećaje i poriče" (S. Pallavicini), a Castaldu je teško prosuditi komu je Brat Juraj sličniji "Judi u izdaji ili Luciferu u nezahvalnosti". Obojica međutim su ubojice jedinstvena čovjeka na razmeđu svjetova i panonskih prostora. Svjedočanstvo je pak o zločinu što su ga Ferdinand, S. Pallavicini, a poglavito I. Castaldo učinili zabilježeno u arhivskoj građi i povijesnim knjigama. Spomenuti N. Benger piše: "Caesus est Georgius Monachus Cardinalis per sicarios, opera Castaldi ducis, ejus divitiis imminentis ..."²⁴³

237 N. Benger, *Annalium* (...), 192: "... Is igitur fuit Frater GEORGIUS UTISSINOVICH alias MARTINUSIUS dictus. Sacrae Romanae Ecclesiae Cardinalis a Julio III. creatus, et Archiepiscopus Strigoniensis a Ferdinando Hungariae Rege constitutus. Licet enim in cathalogo Arhi-Episcoporum Strigoniensium a P. Szentivania non collocetur, ex eo fortase, quod confirmationem ejusdem nondum acceperat, tamen hanc dignitatem MARTINUSIO collatam scribit author Purpurae Panonicae, Florimundus Raemundus, 1. 4 de ortu haeresum c. 7 Historia Universitatis Viennensis ad Annum 1551 et ipse P. Szentivanius in alio opere, videlicet Miscellaneorum decadis 2., parte 3., synopsis 9. ad Annum 1550."

238 Papp, G., *nav. dj.*, ondje ("Mohács utáni negyedszázad legnagyobb magyar politikusa").

239 *Isto djelo*.

240 StA, Fasz. 75 (ukupno 216 stranica).

241 G. Pray, *Epist. proc.*, 2, 314. - Horváth, M., *nav. dj.*, 3.

242 *Isto djelo*, 313.

243 N. Benger, *nav. dj.*, 197: "Postremo vel unicum hoc abude persuadet, innoxium GEORGIUM per iniquissimam caedem sublatum essem quod Coelum ipsum vidicaverit famam Viri Clarissimi, dum de singulis necis authoribus memorabile supplicium sumpsit, ut refert Masenius in Vita Caroli V. et Ferdinandi Nicolasi Istvanffius 1.17 saepius citata Purpura Pannonica et alii. Nominatim Castaldus Transylvanis in visus, deficientibus etiam ab ejus Imperio Hispanis militibus, amissa Praefectura ingloriosus ex Hungaria recedere debuit. Atque et testatur laudatus Comes Natalis 1.14 repentina illum mors oppressit Mediolani Anno 1563. Claudat demum narrationem P. Philippus Brietius Soc. Jesu ad Annum Christi 155. haec scribens: Caesus est GEORGIUS MONARCHUS CARDINALIS per sicarios, opera Castaldi ducis ejus divitiis imminentis. Qui ejus attigare spolia, omnes male perierunt, quodque luctuosum magis, in Hungariam et Transylvaniam inducta haeresis, ejus industria hactenus eas Regiones subire prohibita. Quare ostendit GEORGIUS morte sua quan-

U zakonicima takvo ubojstvo obilježeno je kao razbojništvo. Većina je pak pisaca zabilježila posljednje riječi Brata Jurja, njegovu mučeničku smrt kao osobnu, najveću žrtvu za opće dobro.

10. Zaključak

Arhivska građa i brojne knjige, rasprave i članci pomogli su u raspravi o Bratu Jurju Utišinoviću Martinuševiću najčešće poznatom u povijesti pod imenom: Brat Juraj (Georgius Monachus, Frater Georius). Krenuo je u život s hrvatskoga dalmatinskog krša, iz Kamička, pa je u složenim društvenim crkvenim (protestantizam, islam) i državnim (prodor Turaka, borba između Ivana Zapolje i Ferdinanda) prilikama XVI. stoljeća iznimnim državičkim sposobnostima prinosio obol miru i slobodi narodu poglavito u Sedmogradskoj.

Brat Juraj nije zatajio svoga podrijetla niti naroda kojemu je pripadao. Svojim radom vinuo se među velikane povijesti, jedan je od hrvatskih kardinala rimske Crkve (uz J. Draškovića, Jurja Haulika, Josipa Mihalovića, Alojzija Stepinca, Franju Šepera, Franju Kuharića i Vinka Puljića).

Jednostavan u životu, redovnički reljefno oblikovan, nesebično je radio oko pomirbe zavađenih kraljeva, ali je srčano sudjelovao u bojovima kad je bilo potrebno. U složenoj i pogibeljnoj političkoj igri između kraljeva kao i dvije velevlasti koje su imale svoje računice sa Sedmogradskom, Brat Juraj je uvijek težio za nezavisnošću i slobodom zemlje i puka koji su mu bili povjereni. U prethodnim poglavljima ovoga rada nije iscrpljena građa o Bratu Jurju. Ipak se čini da sve što je ovdje zabilježeno upućuje na zaključak, kako je Juraj Utišinović bio naš čovjek, uzoran redovnik i poglavar; crkveni i državni dostojanstvenik i uglednik koji je ravno stupao životnom stazom, uvjeren da treba ispuniti svoje povijesno poslanstvo. Svoj rad i uvjerenje zapečatio je smrću; mučeničkom smrću.

11. Pregled pismohranske građe i literature

U raspravi o Jurju Utišinoviću Martinuševiću korištena je arhivska građa: ona je bogata premda je nepotpuna, a dijelom je pristup k njoj još uvijek težak.²⁴⁴ Najbrojniji su spisi čuvani o Bratu Jurju u Beču, dok je njihov broj u ostalim arhivima znatno manji što je uvjetovano iznimnim društvenim i ratnim prilikama u XVI. stoljeću.

tum Regi suo, quantum Ecclesiae, quantum Christianitati necessarius esset, omnibus iis illo sublato pessumdatis".

244 Izvan domašaja pisca ovoga rada ostala je arhivska građa u Rumunjskoj, dok je najviše korištena sva koja je sačuvana u Bečkom državnom arhivu (*Öster. Haus-, Hof-, Staatsarchiv Wien*). Posredno sam uspio nešto pribaviti, ali još uvijek nedostavno za puno razumijevanje rumunjskih povjesničara i njihova pristupa Sedmogradskoj.

- a) HAUS-, HOF-, UND STAATSARCHIV, WIEN
Hungarica, Allgemeine Akte, Fasz. 33-74, (1538-1554). Fasz. 75 (1551-1555).
Miscellanea. Fasz. 421-424. (1255-1776)
- b) ARHIV HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI ZAGREB
Hungariae et Transylvaniae chronicon ab ann. 1143-1571. Ilc81.
- c) NACIONALNA I SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA, ZAGREB
Articuli dominorum praelatorum, barorum, magnatum et nobilium statum et ordinum regni Hungariae. R 3425.
- d) VATIKANSKI ARHIV; ARCHIVUM VAT. ACTA VICECANCELLARI, ROMA
Među knjigama, objelodanjenim raspravama i člancima posebno su zanimljive zbirke isprava skupljene i učinjene prema arhivskoj građi. Među njima su najznačajnije:

Barabás, S., Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio (1534-1602). I-II. *Magyar Tudományos Akadémia*. Budapest, 1898-1899.

Barovius, J. D., Commentariorum de rebus Ungaricis libri qui existant. *Monumenta Hungariae historica*, II. Pest, 1866.

Bernhard, K., De bello pannonico libri decem. Ex codicibus manus exaratis Caesareis nunc primum in lucem prolati (...). Vindobonae, 1762.

Engel, J. Chr., Geschichte Ungarns, II., III. Halle, 1798.

Eubel, C., Hierarchia catholica medii aevi, vol. III. Monastefii, 1910.

Forgách, F., De statu reipublice Hungariae Ferdinando, Johanne, Maxlmiliano regibus ac Johanne secundo principe Transylvaniae commentarii 1540-1572. *Monumenta Hungariae historica*, II. Pest, 1866.

Gross, R., Öster. Staatsvertage. Fürstentum Siebenbürgen. Beč, 1911.

Istvánffy, N., Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV. Coloniae Agripinae, 1622.

Károly A., Codex epistolaris fratris Georgi Utyesenovics (Martinuzzi dicti). Budapestini, 1881.

Kovachich, M. G., Scriptorum rerum Hungaricarum minores hactenus inediti, synchroni aut proxime coevi. Budaë, 1798.

Leunclavio, J., Annales sultanorum Othomanidarum a Turcis sua lingua scripti (...) latine redditi. Francofurti, 1596.

Pray, G., Epistolae procerum. *Archiv für Geschichte Siebenbürgens*, 1853., 280.

Somogyi, A., Historia rerum Ungaricarum et Transylvanicarum 1490-1606. *Scriptores rerum Transylvanivarum*, II. Nagyszeben, 1797-1840.

Szabó, K., Székely oklevéltár, II. Kolozsvár, 1872.

Szilágyi, S., Erdélyi Országgyűlési emlékek. Budapest, 1876-1898.

Theiner, A., Vetera monumenta historica Hungariae sacram illustrantia, I-II. Romae, 1859-1862.

Theiner, A., Vetera monumenta Slavorum meridionalium historicam illustrantia. I., Romae, 1862.; II., Zagreb, 1875.

Popis sličnih knjiga jamačno treba dopuniti novim proučavanjem i čitanjem literature i arhivske građe o Bratu Jurju i društvenim prilikama do sredine XVI. stoljeća. Međutim, osim arhivske građe postoji obilata druga literatura koja je potaknuta povijesnim izvorima, a sadržajno je u rasponu od rasprave do romana, poeme i igrokaza. Većina takvih knjiga je na mađarskom i njemačkom jeziku, dijelom samo na poljskom i rumunjskom.

Djela o Jurju Utišinoviću i njegovu dobu koja su korištena u izradbi ove rasprave abecednim nizom su sljedeća:

- Acsády, J., *A magyar nemzet története*, V. Budapest, 1897.
- Barabás, S., *Fráter György életrajza*. Pozsony - Budapest, 1885.
- Benger, N., *Historia epitomes de regno et natione Illyrica (...)*. Rukopis u Arhivu Hrv. akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb, Br. I a 657.
- Bechet, A., *A Histoire du ministère du Cardinal Martinusius*. Paris, 1715.
- Belić, P., *Atentat na kardinala Utišinovića i sveti Ignacije Lojolski*. *Synthesis theologica*. Zagreb, 1994., 545-576.
- Bíró, V., *Erdély belügyi fejlődése a fejedelemség megalakulása korában*. Kolozsvár, 191..
- Brutus, J. M., *Ungaricum rerum libri qui exstant*. *Monumenta Hungariae historia*, II. rom. 12-14. Pest, 1863-1876.
- Buchholtz, F., *Geschichte der Regierung Ferdinand I*. Wien, 1831-1838. (I.-DC).
- Cselötei, L., *Utyeszenics bíbornok*. Dráma. Budapest, 1938.
- Drávai, J., *Martinuzzi (György), Szomorújáték*. Gyöngyös, 1921.
- Engel, T. Chr., *Geschichte Ungarns*, II.-III. Halle, 1978.
- Gross, R., *Österreichs Stattsverträge. Fürstentum Siebenbürgens*. Beč, 1911.
- Hatvani, A., (Horváth, M.), *Fráter György élete*. *Történelmi zsebkönyv*. Pest. 1859.
- Horváth, M., *Utyeszenich Fráter György élete*. Pest, 1872.
- Horváth, M., *Erdély állapotáról s Izabella viszonyairól Fráter György halála után*. *Tört. zsebkönyv*. Pest, 186fe.
- Huber, Al., *Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand im Jahre 1551. und Bruder Georgs Ende*. Wien, 1889.
- Hunyadi, F., *Szétesett ország. Mátyás Tamás úr és Fráter György regénye*. Budapest, 1937.
- Jablanović, L., *Juraj Utišenić, državnik (1482-1551)* Hrvatska misao I. Sarajevo, 1943., 1-2, 45 ss.
- Jansco, B., *A román nemzetiségi törekvések története*. Budapest, 1896.
- Jászay, P., *A magyar nemzet napjai a Mohácsi vész után*. Pest, 1846.
- Jókai, M., *Fráter György*. *Történelmi regény*. Budapest, 1893.
- Katona, S., *Historia critica regni Hungariae, I-XVII*. Budae-Kalacs, 1778-1817.
- Kisbán, E., *A magyar Pálosrend története, I.-II*. Budapest, 1938., 1940. Klaić, Vj., *Povijest Hrvata*, V. Zagreb, 1973., 71-312.

- Komatar, F., Die Teilnahme Hans Katzianers an dem Kampfen gegen Zapolya im Jahre 1527. Jahrensbericht der k.k. Staatsoberschule in Laibach 1901/2, 1-23.
- Kosáry, D., Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába, I. Budapest, 1941., 92, 226, 250, 301-303.
- Kisbán, E., A szőrösfülű barát. Utyeszenich-Martinuzzi György életregénye. Temesvár, 1942.
- Kultura pavlina (...). Zbornik. Zagreb, 1986.
- Lissák, Gy., S Utješinovićem u Rumunjskoj. Miljevci, V. (1981.), 1(8), 16-19.
- Lissák, Gy., Na grobu kardinala Utješinovića. Miljevci, V. (1981), 2(9), 16-20.
- Lissák, Gy., Az aranykígyó. Budapest, 1970.
- Lexicon für Theologie und Kirche, 7. Freiburg, 1962., 126-127.
- Makkai, L., Erdély története. Budapest, 1945.
- Marczali, M. Erdély története. Budapest, 1935.
- Mar, T. J. H., Dome moj, Miljevci, IV. (1980.), 2(7), 14-18.
- Mar, T. J. H., Stablo s dubokim korijenima. Miljevci, V. (1981.)-2(9), 10-14.
- Milin, A., Kamičak, Miljevci, III. (1979.), 2(5), 5-8.
- Oertl, J., Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen der Städte und Festungen in Hungarnm Siebenbürgen mit den Türken von 1935. bis auf heutige Zeit. Nurnberg 1602.²⁴⁵
- Pajewski, J., Węgierska polityka Polski w polowie XVI. wieku. Krakow, 1932.
- Passuth, L., Víz tükrére krónikat vinni. Régeny. Budapest, 1980.
- Rékai, N., György Barát. Zenedráma. Budapest, 1910.
- Schuller, J. K., Die Verhandlungen von Mühlbach im Jarhe 1551. und Martinuzzi 's Ende. Hermannstadt, 1862.
- Sebeszta, K., Fráter György élete. Máramaros Sziget (1904.)
- Sekulić, A., Juraj Utišinović tragični graditelj povijesti. Zbornik Miljevci, (1982.), 44-88.-2°, Zagreb, 1996.
- Sekulić, A., Pavlinski prinosi hrvatskoj književnosti. Zagreb, 1997.
- Somlyai, L., Fráter György. Történelmi színmű. Kolozsvár 1970.
- Stephens, Gy., The manuscript of Erdély. A romancy (...). London, 1836.
- Szabó, K., Székely oklevéltár. Kolozsvár, 1872.
- Szabó, K., Spomen na Brata Jurja u Čenstohovi. Miljevci, IV. (1980.), 1(6), 14-17.
- Szabó, K., Utješinović u Madžarskoj. Miljevci, IV. (1980.)
- Szadeczky, L., Izabella es János Zsigmond Lengyelországban 1551-1556. Budapest, 1888.
- Šišić, F., Pregled povijesti hrvatskog naroda. Zagreb, 1962., 268-277.
- Voinovich, G., György Bárat (Martinuzzi). Budapest, (?)
- Vrančić (Verancsics), A., De Georgii Utesenii, Fratris appelati, vita et rebus commentaris. Budae, 1798.

²⁴⁵ Jeronim Oertl (1524.-1614.) rodio se u Augsburgu i sa 15 godina došao je u Beč. Bio je notar i dvorski prokurator. Kad je pristao uz protestantizam protjeran je god. 1580. iz Austrije. Nastanio se u Nürnbergu gdje je ostao do smrti. Svoje djelo *Cronologia* (...) izradio je na poticaj Ivana Siebmachera.

Vramec, A., Kronika vezda znovich zpravljena kratka szlovenzkim iezikom (...). Ljubljana, 1578.

Znameniti Hrvati 925. - 1925. Zagreb, 1925.

Osim spomenutih rasprava i članaka treba imati na umu još djela Ognjoslava Utješenovića:

1. Isprave k životopisu kard. brata Gjorja Utješenovića prozvanog Martinusi-em. Starine JAZU, knj. XII. Zagreb, 1880., 42-128.
2. Životopis kardinala brata Gjorgia Utješenovića, prozvanog Martinusius. RadJAZU, knj. 53, 1-93.
3. Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenović, genannt Martinusius. Mit Benützung der Akten des k.k. geh. Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Wien, 1881.

Druga djela u kojima se spominje razdoblje života i rada Jurja Utišinovića većinom su povijesni školski priručnici u Mađarskoj. Neki su pak noviji članci napisani u povodu 500. obljetnice Utišinovićeve rođenja, kao primjerice 27. siječnja 1982. u mađarskim novinama Népszabadság.²⁴⁶

Naš velikan graditelj povijesti Juraj Utišinović Martinuše- vić (1482.-1551.)

U raspravi o Jurju Utišinoviću Martinuševiću, koji je u literaturi poznat i pod imenom Brat Juraj, raspravlja se na temelju dostupne arhivske građe i literature. Najprije je prikazan životni put potomka hrvatske plemićke obitelji, koji je rođen u Kamičku, na miljevačkom području. Rano je krenuo iz zavičaja, postigao je uspješnost primjerenu svome podrijetlu. No, doskora je plemićku vitešku odjeću zamijenio redovničkom u pavlinskom samostanu sv. Lovre u Budimu. Stekao je lijepu onodobnu naobrazbu, napredovao je u redovničkim službama, pa je bio ugledni prior poznatoga pavlinskog samostana u Jasnoj Gori. U složenim društvenim i vjerskim prilikama XVI. stoljeća, u sukobima Ferdinanda I. i Ivana Zapolje oko prijestolja Brat Juraj se priklonio Zapolji i ostao mu je dosljedan suradnik sve do smrti. Iznimno sposoban, odlučan i razborit Brat Juraj se uspeo do najviših položaja u kraljevstvu. Bio je stvarni gospodar Sedmogradske. Revnovao je za pravovjernost katoličanstva, vješto je izmicao turskoj pogibelji. Moćan i utjecajan izazivao je i poticao zavist velikaša i Ferdinanda I. Napokon je kralj naručio umorstvo. Papa Julije III. imenovao gaje

²⁴⁶ G. Papp, "Vaj mely csodálatos vala bölcsessége". Népszabadság, srijeda 27. siječnja 1982. (Budapest). (Dnevnik Népszabadság je glasilo Komunističke partije u Mađarskoj).

stožernikom Crkve u listopadu 1551., a nekoliko dana prije nego što je trebao primiti grimiz, 17. prosinca 1551. okrutno je umoren.

U radu se ističe kako se Brat Juraj nikada nije stidio ili odricao svoga hrvatstva, nikada nije učinio štetu svome narodu niti podložnicima koji su mu bili povjereni. Posebne su stranice posvećene tumačenju lika pavlinskoga redovnika, velikovaradinskog biskupa, gospodara Sedmogradske, stožernika Crkve i velikoga vojskovođe. Uzoran život, iznimne sposobnosti, poglavito mučenička smrt Brata Jurja zaslužuju pozornost znanstvenika, istraživanje njegova života i tragične, mučeničke smrti.